

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Právnická fakulta

Katedra právních dějin

**Majetková perzekuce z národních a rasových
důvodu v Protektorátu Čechy a Morava**

Diplomová práce

Jakub Kroupa

Vedoucí diplomové práce:

Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Praha, leden 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem v ní vyznačil všechny prameny, z nichž jsem čerpal, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

V Praze 4. 1. 2010

Jakub Kroupa

Poděkování

Děkuji panu Prof. JUDr. Janu Kuklíkovi, DrSc., vedoucímu mé diplomové práce, za cenné připomínky a účinnou pomoc při jejím zpracování.

V Praze 4. 10. 2010

Jakub Kroupa

Obsah:

1. Úvod.....	1
1.1 Pojem Židé.....	1
1.2 Historický exkurz dějinami Židů.....	1
2. Protektorát Čechy a Morava.....	4
2.1 Vznik Protektorátu a jeho právní vývoj	4
2.2 Státoprávní uspořádání Protektorátu	8
2.3 Život v Protektorátu.....	15
3. Židé v Protektorátu	20
3.1 Postavení Židů v Protektorátu	20
3.1.1 Období do vzniku Protektorátu	20
3.1.2 Období po vzniku Protektorátu	21
3.1.3 Omezování práv Židů	22
3.1.4 Shromazďování Židů a jejich deportace	25
3.2 Majetková perzekuce Židů	27
3.2.1 Pojem arizace.....	27
3.2.2 Majetková perzekuce Židů v Protektorátu	30
4. Protižidovské zákony, prováděcí předpisy a jejich aplikace.....	35
4.1 Právní základ protižidovských zákonů na území Protektorátu ..	35
4.2 Protižidovské předpisy autonomních orgánů	37
4.2.1 Rok 1939.....	37
4.2.2 Rok 1940.....	42
4.2.3 Rok 1941.....	45
4.2.4 Rok 1942.....	47
4.3 Protižidovské předpisy okupační moci	49
4.3.1 Předpisy na ochranu rasy.....	49
4.3.2 Nařízení Říšského protektora o židovském majetku.....	51
4.3.3 Nařízení Říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu	56
4.3.4 Ostatní protižidovské předpisy okupační moci	59
5. Závěr	61
Použitá literatura	62
Property persecution from national and racial reasons in the Protectorate of Bohemia and Moravia.....	63

1. Úvod

1.1 Pojem Židé

Židé, nazývaní též Izraelci či Hebrejci, patří mezi tzv. semitské národy. Původně sídlili v oblasti Blízkého východu, odkud se během staletí rozšířili do celého světa.

Kromě označení Žid (s velkým počátečním písmenem) existuje též pojem žid (s malým počátečním písmenem), který však značí příslušnost k židovskému náboženství. Ve starověku byli Židé (resp. v této době nazývaní Izraelci) považováni za národ, zlom přišel až v době Římské říše, kdy začalo převažovat pojetí náboženské – židem se tedy mohl stát i římský občan.

Tento přístup pak přetrval až do období nacistického Německa, kde se v souvislosti s Norimberskými zákony začalo mluvit o židech jako o rase.

1.2 Historický exkurz dějinami Židů

O raných dějinách Židů mnoho pramenů neexistuje. Zřejmě nejobsáhlejším zdrojem je Starý zákon, který však vzhledem ke svému náboženskému a ideologickému účelu není zdrojem zcela hodnověrným. Kromě něj pak existují další prameny, většinou mimoizraelské, např. Chammurapiho zákoník, tabulky z Mari či el-amarnská korespondence.

První zmínky o Izraelcích pocházejí ze 13. stol. př. n. l. z Egypta, kam se izraelské kmeny rozšířily z jejich původní domoviny. Brzy se však kvůli svému značnému počtu staly pro Egypt hrozbou a jejich příslušníci začali být perzekuováni. Někdy mezi roky 1350 – 1200 př. n. l. došlo tedy k jejich hromadnému odchodu do oblasti tzv. Kanaánu (dnešní Sýrie, Libanon, Palestina a Izrael), kde se usadily.

Do roku 1000 př. n. l. neexistovala jednotná centrální moc, jednotlivé kmeny byly vedeny tzv. „soudci“, většinou osobami s velkým charismatem. Z nich pak po přelomu tisíciletí vzešel soudce Saul, kterého je možno považovat za prvního vůdce izraelských kmenů. Skutečným králem se ale stal až David a po něm jeho syn Šalamoun.

Po smrti Šalamouna došlo k rozdělení říše na severní Izraelské království s hlavním městem Samařím a jižní Judské království s hlavní městem Jeruzalémem. Severní království zaniklo roku 722 př. n. l., kdy bylo dobyto asyrským vladařem Salmanasarem V., jižní tomuto útoku odolalo.

V roce 587 či 586 př. n. l. však došlo k vpádu babylonských vojsk do Judska a pádu Jeruzaléma. Velká část obyvatelstva byla odvedena do Novobabylonské říše, pouze část zůstala na původním území. Toto období trvalo až do roku 539 př. n. l., kdy byla babylonská říše dobytá perským králem Kýrosem II. Velikým, který umožnil Izraelcům návrat do vlasti. Značná část však zůstala v Mezopotámii, a vznikla tak první židovská diaspora ¹.

V roce 331 př. n. l. porazil Peršany Alexandr Makedonský. Po jeho smrti došlo k rozdělení jeho říše, Judsko připadlo egyptským Ptolemaiovcům a později se dostalo pod římskou nadvládu. Od této chvíle jej již kromě krátkého období mezi lety 41 – 44, kdy zde vládnul Herodes Agrippa I., spravovali římsští prefekti, později prokurátoři.

Stále se stupňující napětí mezi římskými prokurátory a židovským obyvatelstvem vyvrcholilo v roce 66 povstáním, později označeným jako První židovská válka. Potlačení povstání byl pověřen pozdější císař Vespasianus, který si díky stále sílícím rozporům mezi jednotlivými židovskými frakcemi brzy znovu podmanil většinu židovských území. V roce 68 pak jeho syn Titus dobyl a zničil Jeruzalém, včetně centra židovského náboženství - Chrámu.

V roce 132 – 135 vypukla Druhá židovská válka. Příčinou byl zřejmě záměr císaře Hadriána o vybudování města Aelia Capitolina na místě zničeného Jeruzaléma a nahrazení Chrámu chrámem zasvěceným Jovovi. V čele povstání stál Šimon bar Kochba. Povstání, z počátku úspěšné, však bylo brzy potlačeno římským vojevůdcem Sextem Juliem Severem.

V období po Druhé židovské válce se začala situace Židů v Římské říši, později Byzantské říši, zhoršovat. Toto se ještě umocnilo prohlášením křesťanství císařem Theodosiem I. za státní náboženství v roce 380, na jehož základě mnoho židovských obyvatel odešlo do židovské diaspory v Babylónii.

Období středověku bylo spojeno s dalším útlakem Židů, především citelně narostla perzekuce Židů ze strany křesťanů a to jednak v souvislosti s křížovými výpravami, jednak v souvislosti s morovými epidemiemi.

27. listopadu 1095 vyzval na církevním koncilu papež Urban II. k tažení proti pohanům a osvobození Božího hrobu v Jeruzalémě. Kromě profesionálních vojáků se k výpravě připojily i tisíce především chudých lidí, kteří se však především kvůli nedostatku potravy brzy oddělili od hlavní skupiny a pod heslem „*křest nebo smrt*“ začali pronásledovat Židy. Židé byli totiž považováni za stejně nebezpečné nepřátele křesťanství jako muslimové,

¹ označuje lidi nebo etnickou populaci, kteří jsou přinuceni emigrovat ze své domoviny.

na rozdíl od nich však byli „dosažitelní“ – v mnoha evropských městech, např. v Rouenu, Mohuči, Wormsu, Trevíru či Kolíně tak vypukly tzv. pogromy².

I tyto události vedly k nutnosti právní úpravy postavení Židů – např. v roce 1090 udělil císař Jindřich IV privilegia malým komunitám Židů ve Špýru a Wormsu. Naproti tomu katolická církev se všemožně snažila o zabránění šíření židovství. Židé tak podle církevního práva nemohli uzavírat smíšená manželství s křesťany, držet si křesťanské poddané či působit ve veřejných úřadech.

V pozdním středověku nastalo prudké zhoršení postavení Židů. „*Objevily se především dvě smyšlenky, které opakovaně sloužily jako záminka k pogromům; rituální vraždy křesťanů a znesvěcování hostií*“³. Ani jedno nařčení samozřejmě nemělo reálný základ - Židé totiž věřili, že prolitá krev znečišťuje jídlo, a hostie, jakožto vtělení Kristova těla a krve, za posvátné nepovažovali už jen z důvodu jejich nevíry v Krista jakožto spasitele.

Mezi roky 1348 – 1350 v souvislosti s vypuknutím moru se ve velké části Evropy objevila nová vlna pogromů. Židé byli obviňováni z trávení vody ve studních⁴, čehož se měli dopouštět proto, aby vyhubili veškeré křesťanstvo.

Výše uvedené důvody se však často staly jen zástěrkou pro skutečný důvod vyvražďování Židů – majetek. Židé byli totiž omezeni v možnostech hospodářských aktivit, nemohli vstupovat do cechů, a tak se většinou živili půjčováním peněz na úrok, což bylo křesťanům zakázáno – díky tomuto zákazu však paradoxně získávali značné jmění.

V 16. století začala v mnoha městech vznikat tzv. židovská ghetta⁵. Jednu z mála výjimek tvořilo židovské ghetto v Praze, v části zvané Židovské Město, které zde existovalo již od roku 1215. V roce 1852 však bylo zrušeno, zbouráno a vznikla nová čtvrť Josefov, nazvaná po císaři Josefu II., který se svým tolerančním patentem z roku 1782 zasloužil o zrovnoprávnění Židů s ostatním obyvatelstvem.

Díky smířlivému přístupu Čechů k Židům to byla právě Praha před 1. světovou válkou, která se stala centrem židovské kultury (Franz Kafka, Egon Erwin Kisch, Franz Werfel) a tento vstřícný postoj přetrval i do tzv. 1. republiky. Změna přišla až v období po Mnichovu 1938, za období 2. republiky, o níž však bude řeč později.

² Slovo pochází z ruského drtit, pustošit, spočívá především v rasových nepokojích vůči Židům

³ MARTIN, B.; SCHULIN, E. Židovská menšina v dějinách. Olomouc : VOTOBIA, 1997. str. 63

⁴ Zkažená voda byla podle tehdejšího mínění příčinou moru

⁵ Část měst, kde museli Židé žít, pojem vznikl od prvního ghetta v Benátkách na ostrově Ghetto Nuovo

2. Protektorát Čechy a Morava

2.1 Vznik Protektorátu a jeho právní vývoj

Vznik Protektorátu Čechy a Morava je spojen s datem 15. března 1939. Tomu však předcházely události spojené s tzv. Mnichovskou dohodou z 29. září 1938, na základě níž došlo k odtržení českého pohraničí od zbytku Československa a vzniku tzv. 2. republiky.

S ohledem na mezinárodní politickou situaci si nemohl Hitler dovolit včlenit zbytek českých zemí do Německé říše bez toho, aniž by pro to neměl „navenek“ pádný důvod. Záminkou, podobně jako v případě Sudet odtržených po Mnichovu, se mělo stát „*volání terorizovaných a nelidsky pronásledovaných Němců, našich soukmenovců, o pomoc*“⁶.

K tomuto kroku však nakonec nebyl Hitler nucen přistoupit, protože sama česká strana nabídla setkání v Berlíně za účelem jednání. Nutno ovšem podotknout, že prezident Hácha, který se tam 14. března spolu s ministrem zahraničních věcí Chvalkovským vypravil, předpokládal, že se bude jednat pouze o záležitostech odtržení Slovenska, které se tentýž den rozhodlo na nátlak Hitlera vyhlásit autonomii na zbytku Česko-Slovenska.

Hitler však již brzy po začátku jednání Háchovi oznámil, že německé vojsko v ranních hodinách 15. března překročí hranice republiky a jakýkoliv odpor proti němu bude zlomen. Aby předešel zbytečnému krveprolití, dovolil pak prezidentovi se telefonicky spojit s gen. Syrovým a předsedou vlády Beranem a informovat je o této skutečnosti. Na to byl Háchovi předložen dokument, ve kterém se měl svým podpisem i za vládu zavázat, že „*osud českého národa a země s důvěrou vkládá do rukou Vůdce Německé říše*“⁷ a uklidnit tak mezinárodní „politické vody“ tím, že s anexí republiky ze strany Německa souhlasí.

Hácha nejprve odmítnul podepsat nejen jménem svým, ale i jménem vlády s tím, že není zmocněn za ni jednat, po výhrůžce německého ministra letectví Hermanna Göringa o bombardování Prahy však dokument podepsal alespoň ministr zahraničí Chvalkovský. Na to kolem 6. hodiny ranní začalo samotné obsazování českého území německými vojsky, v 9 hod. již byla obsazena Praha a německé síly se až na výjimky nestřetly s žádným odporem.

Již 15. března byla prostřednictvím české správy realizována řada německých směrnic a nařízení sloužících především k odzbrojení armády, ale především byl ve spolupráci

⁶ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 22

⁷ Tamtéž, str. 25

nejvyšších představitelů Říše zformulován Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava, který byl vyhlášen následujícího dne. Za jeho autora je považován dr. Stuckart, státní sekretář říšského ministerstva vnitra, který tak prosadil svůj návrh na vytvoření jednotného protektorátu oproti návrhům říšského ministerstva zahraničí, jež předpokládalo vytvoření protektorátů dvou – Čech a Moravy – a návrhu budoucího státního tajemníka K. H. Franka, který zamýšlel rozdělení území na několik nezávislých celků.

Na základě tohoto právního dokumentu, který byl zveřejněn ve Sbírce zákonů pod č. 75/1939 Sb., byl na území bývalého Česko-Slovenska zřízen Protektorát Čechy a Morava. Nutno ale podotknout, že přes deklarovanou autonomii nebyl nakonec význam pojmu, popřípadě státního útvaru „protektorát“⁸, naplněn:

„Svým charakterem, jak vyplynul z lakonických ustanovení Hitlerova výnosu z 16. března 1939, připomínal nově zřízený Protektorát spíše jakýsi druh vazalského státu: podle čl. 1 tohoto dokumentu patřil k území Velkoněmecké říše, a i když formulace čl. 6 začínajícího slovy „zahraniční věci protektorátu“, naznačovala, že by se mohlo jednat o subjekt mezinárodního práva, Němci podobné úvahy velice rychle vyloučili.“⁹

Výnos je tvořen preambulí a 13 články. V preambuli je deklarována tisíciletá příslušnost českých zemí k německému území, která byla násilně přerušena vznikem samostatného Československa. Státu československému je též dáváno za vinu současné politické napětí v oblasti: *„Neboť česko-slovenskému státu a jeho držitelům moci se nepodařilo organisovati rozumně soužití národních skupin, v něm svémocně spojených, a tím probuditi a zachovati zájem všech zúčastněných na udržení jejich společného státu. Tím však prokázal svou vnitřní neschopnost k životu a propadl proto nyní také skutečnému rozkladu.“¹⁰* Proto Německá říše pokládá za svou povinnost zasáhnout a opětovně nastolit mír a zajistit tak blahobyt německého a českého národa.

Následuje 13 článků, ve kterých se:

1. zřizuje Protektorát Čechy a Morava,

⁸ Protektorát je státní útvar s určitou autonomií, kde ovšem část pravomocí vykonává vláda cizího státu, které podléhají veškerá rozhodnutí autonomních orgánů. Jedním z nejznámějších protektorátů byl Egypt pod nadvládou Velké Británie mezi roky 1914 – 1922.

⁹ MARŠÁLEK P. Protektorát Čechy a Morava : Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. str. 26

¹⁰ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 341

2. příslušníci německého národa žijící na území Protektorátu se stávají německými státními příslušníky, ostatní obyvatelé se stávají příslušníky Protektorátu Čechy a Morava,
3. Protektorátu je zaručena autonomie, svá výsostná práva si spravuje sám prostřednictvím vlastních úřadů,
4. Hlava Protektorátu potřebuje pro svou funkci důvěru Vůdce a říšského kancléře,
5. zájmy Německé říše zastupuje v Protektorátu Říšský protektor, jenž potvrzuje členy autonomní vlády, zastupuje říšské zájmy, udílí autonomní vládě rady a může podávat námítky proti jejím zákonům a nařízením,
6. ve věcech zahraniční politiky za Protektorát vystupuje Říše,
7. Říše poskytuje Protektorátu vojenskou obranu, Protektorát může zřídit pro zajištění vnitřní bezpečnosti vlastní sbory,
[...]
10. Zákonným platidlem je říšská marka a protektorátní koruna,
11. Říše může pro Protektorát vydávat právní předpisy, zřizovat vlastní orgány a přebírat do své správy správní obvody,
12. Dosavadní právní předpisy v Protektorátu zůstávají v platnosti, pokud neodporují německým,
13. K provedení Výnosu budou vydány další právní předpisy a nařízení.

Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava se tak stal právním základem nového státoprávního uspořádání v českých zemích. Jak již bylo naznačeno, původně slibovaná autonomie Protektorátu začala být velice brzy porušována. Tak např. Říšský protektor Konstantin von Neurath¹¹ si již 6. června 1939 vymínil, aby mu byly před publikací předkládány nejen právní předpisy vlády, ale také zákony, což protektorátní vláda považovala za zásah do autonomie tohoto státního útvaru.

Postupné odbourání autonomie spolu s germanizací českého prostoru byly dva hlavní body říšské politiky. Druhý z nich prosazoval především státní tajemník Frank, který vypracoval dvě varianty řešení problému českého obyvatelstva:

Podle první mělo být celé území bývalého Československa vysídleno a obsazeno Němci – to však narazilo na problémy s neexistencí území k tomu vhodnému a dále na nedostatek lidí, kteří by ji zrealizovali. Podle druhé pak „*ponecháním větší části Čechů na*

¹¹ o funkci Říšského protektora viz dále

místě, s tím, že budou – vzhledem ke svému rasovému obrazu, který umožňuje provádět u větší části národa politiku asimilace, popř. změny národnosti – podrobeni germanizaci.“¹²

Samotný právní vývoj v Protektorátu můžeme rozdělit do několika různých období:

První z nich je spojeno s vojenskou správou a trvalo zhruba měsíc od vzniku Protektorátu. Právní předpisy pro celé území byly vydávány vrchním velitelem německé armády, publikovány v Berlíně ve Sbírce nařízení pro Čechy a Moravu a vyhlášovány na okupovaném území pomocí tisku a rozhlasu. Kromě toho měli pravomoc vydávat další normy také šéfové civilní správy v Čechách a na Moravě.

Mnoho z těchto právních předpisů významně zasahovalo do přislíbené autonomie Protektorátu, navíc byly vláda a zemské úřady povinny předkládat příslušnému šéfovi civilní správy ke schválení vlastní normy před jejich vydáním. Obdobné platilo také na regionální úrovni, kde okresní úřady předkládaly své právní předpisy příslušným oberlandrátům¹³.

Období vojenské správy se tak vyznačovalo častým porušováním a nerespektováním právního řádu Protektorátu, a to včetně jednotlivých ustanovení Výnosu Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava. Původní domněnky představitelů autonomní správy, že jde pouze o dočasné období, se však nakonec ukázaly lichými.

Druhé období bylo zahájeno příchodem Říšského protektora Neuratha, ukončeno vyhlášením totální války v roce 1943, a je spojeno s likvidací posledních zbytků autonomie okupovaného území.

Kromě státního prezidenta, protektorátní vlády, jednotlivých ministrů, zemských a okresních úřadů příslušela pravomoc vydávat právní předpisy také dalším subjektům a to v čele s Hitlerem, říšskou vládou a jednotlivých ministrů a dále na protektorátní úrovni Říšskému protektorovi, oberlandrátům a dalším úřadům.

Hitlerovi, v jehož osobě se shromažďovala veškerá moc, a jehož rozhodnutí měla přednost i před platným zákonodárstvím, příslušelo právo vydávat po poradě s říšskou vládou ty nejdůležitější právní předpisy. Jeho normativní činnost s působností pro Protektorát spočívala především ve vydávání výnosů, které se vyznačovaly vágností a mnoha způsoby výkladu. Proto k nim bylo nutné následně vydávat značné množství prováděcích předpisů.

¹² MARŠÁLEK P. Protektorát Čechy a Morava : Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. str. 31

¹³ Úřad vrchního zemského rady, viz níže

Dalšími významnými subjekty nadanými právem vydávat právní normy pro Protektorát byli ministři říšské vlády. Ti jej však mohli vykonávat pouze na základě zmocnění zákona, Hitlerova nařízení či výnosu, a to jen po dohodě s Říšským protektorem.

Samotný Říšský protektor využíval svého práva vydávat v určitých situacích právní předpisy intenzivně, což brzy vedlo k prostoupení protektorátního právního řádu normami říšskými. Jeho pravomoci tak byly stále více rozšiřovány na úkor pravomocí autonomních orgánů, což bylo navíc umocněno jeho právem předpisy autonomních orgánů derogovat.

Třetí období právního vývoje Protektorátu je spojeno s přizpůsobením právního řádu totální válce, vyhlášené v roce 1943, jejímž základem by Hitlerův výnos o totálním válečném nasazení z 25. července 1944.

Největší změnou v samotném Protektorátu v tomto období bylo převzetí normotvorných pravomocí od Říšského protektora nově vytvořeným ministerstvem pro Čechy a Moravu pod vedením K. H. Franka. S ním musely vydávání právních předpisů pro Protektorát nově konzultovat také ostatní ústřední říšské orgány. Předpisy vydávané ministrem byly publikovány ve Věstníku nařízení německého státního ministra.

Toto období se také vyznačovalo především snahou o co maximální zjednodušení rozhodovací činnosti v konkrétních záležitostech před úřady – např. omezením předvolávání účastníků na minimum – což v praxi vedlo k zániku mnoha správních úřadů. Vše, včetně zjednodušeného soudního řízení bylo podřízeno totální válce.

Vývoj právního řádu v Protektorátu doznal tedy v průběhu okupace mnoha změn, které odvisely na momentální situaci v závislosti na průběhu války.

2.2 Státoprávní uspořádání Protektorátu

Protože záhy po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava ještě nebyly vyřešeny otázky nového správního zřízení na tomto území, převzalo správu nad Protektorátem německé vojsko. *Tzv. „operační území Čechy“ převzal vrchní velitel skupiny pozemních vojsk 3 se sídlem v Praze, generál Blaskowitz, a správu na „operačním území Morava“ vrchní velitel skupiny pozemních vojsk 5 se sídlem v Brně, generál List.*¹⁴

¹⁴ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 31

Kromě vojenské správy (Militärverwaltung) vznikla také civilní správa (Zivilverwaltung) vedená v Čechách župním vedoucím Henleinem a na Moravě župním vedoucím Bürckelem. Ta byla tvořena trojstupňovou soustavou: jejími nejvyššími představiteli byli šéfové civilní správy (Chef der Zivilverwaltung), kteří byli rovni představitelům vojenské správy, na střední úrovni stáli správní šéfové při velitelství armádních sborů (Korpsverwaltungschef) a na nejnižší poté vrchní zemští radové (Oberlandrat), kteří jako jediní nebyli organizačně propojeni s vojenskou správou.

Protektorátní úřady a vláda byly okupační správou kontrolovány a mnohá jejich rozhodnutí přímo podléhala jejímu schválení, nicméně hlavním úkolem okupačních sil bylo zajistit, aby dosavadní orgány fungovaly i nadále, minimálně do té doby, než dojde k úpravě jejich postavení.

Dále se vojenská správa starala především o zajištění bezpečnosti a pořádku, a to hlavně z hlediska předcházení občanských nepokojů (zákaz vycházení, nošení střelných zbraní, cenzura tisku, zatýkání potencionálních nepřátel nového státního zřízení), dále o stabilizační opatření v hospodářství, kde měla zabránit neočekávaným výkyvům trhu (zákaz dispozic s určitým majetkem), třetí oblastí byla opatření unifikační (zavedení jízdy vpravo, zrovnoprávnění němčiny s češtinou) a poslední pak zájmy kořistnické (zabavování některého majetku, stanovení nevýhodného kurzu marky a koruny ve prospěch marky).

Vojenská správa skončila svou činnost již 15. dubna 1939, kdy její pravomoci přešly na Říšského protektora a částečně zpět na protektorátní úřady, ale založila tak základ dvoukolejnosti správy v Protektorátu.

Změny probíhající v souvislosti s okupací se dotkly i politických stran a Národního shromáždění tvořeného Poslaneckou sněmovnou a Senátem. 21. března 1939 byly obě tyto komory prezidentem Háchou rozpuštěny a všechny politické organizace zrušeny. „*Na jejich místě vzniklo Národní souručenství* (dále jen NS), *jakožto jediný politický reprezentant národa, které se mělo především prostřednictvím Výboru Národního souručenství starat o národní záležitosti českého lidu.*“¹⁵ Organizačně bylo území Protektorátu rozděleno na 18 krajů, 213 okresů a 8 043 místních skupin NS.

Němci se obávali masového náboru, který do NS proběhl v průběhu prvních měsíců trvání okupace, což mimo jiné vyplývá z prohlášení státního sekretáře Stuckarta z 25. března 1939: „*Neexistuje zájem na sjednocení českého národa v jednotné straně. V žádném případě*

¹⁵ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 35

nebudou takovéto snahy podporovány.“¹⁶ Nicméně zároveň se neodvažovali proti NS veřejně vystoupit, už jen z toho důvodu, že v jeho čele stál státní prezident.

5. dubna 1939 nastoupil do úřadu Říšský protektor Konstantin von Neurath a s jeho příchodem se začalo proměňovat i správní uspořádání okupovaného území.

Funkce Říšského protektora, jak vyplývá z čl. 5 Výnosu Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava, spočívala především v hájení německých zájmů a dohledu nad právními předpisy vydávanými protektorátní vládou. Podle Hitlerova tajného pokynu, se měl především postarat o to, aby co nejdříve přestalo platit dosavadní československé právo, pokud odporovalo německému. Protektor byl také hlavou říšské správy, k čemuž měl také k dispozici Úřad říšského protektora, kterého v něm zastupoval státní tajemník.

Úloha protektora byla postupně čím dál více upevňována na úkor protektorátních orgánů. Stalo se tak především dvěma nařízenými a to z 22. března 1939 a 1. září 1939. Na základě prvního z nich se stal „...*jediným reprezentantem Führera und Reichskanzlera a říšské vlády v Protektorátu*“¹⁷ a jako takový podléhal pouze Hitlerovi. V odborných záležitostech spolupracoval s ministrem vnitra Frickem, v záležitostech personálních s šéfem říšské kanceláře Lammarsem.

Nejvyšší říšské úřady se při všech opatřeních týkajících se Protektorátu musely nejprve dohodnout se speciálním útvarem při ministerstvu vnitra pod vedením státního tajemníka dr. Stuckarta, nemohly tedy protektorovi udělovat žádné přímé pokyny.

Funkci Říšského protektora zastával od dubna 1939 do září 1941 (resp. srpna 1943) právě von Neurath, který byl později, údajně kvůli jeho špatnému zdravotnímu stavu¹⁸, fakticky nahrazen zastupujícím Říšským protektorem Reinhardem Heydrichem. Po atentátu na Heydricha v květnu 1942 jej na tomto postu vystřídal Kurt Daluge, který však byl v srpnu 1943 odvolán a s ním i „dosavadní“ protektor von Neurath.

Po něm byl Říšským protektorem jmenován Wilhelm Frick, který na českém území působil až do konce války. V této době však již plnil spíše reprezentativní funkci, protože výkon faktické moci přešel pod Říšského ministra pro Protektorát Čechy a Morava Karla Hermanna Franka¹⁹, který stál v čele nově zřízeného Německého státního ministerstva

¹⁶ GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny země Koruny české XV.a. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006. str. 219

¹⁷ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 345

¹⁸ Ve skutečnosti ale kvůli málo důslednému postupu proti českému odboji

¹⁹ Do srpna 1942 státního tajemníkov

pro Čechy a Moravu. „V době, kdy se Frankovi splnily jeho mocenské ambice, nabral na intenzitě proces likvidace pozůstatků protektorátní autonomie. Již dávno byly zapomenuty počátky okupace, za nichž bylo z německé strany uznáváno, že Protektorát má alespoň nějakou, i když jen Říší koncentrovanou autonomní sféru, do které sice Němci zasahovali podle vlastních potřeb, ale většinou nijak plánovitě.“²⁰

V čele Protektorátu, potažmo autonomní správy, stál státní prezident. Jeho funkce však byla spíše formální, protože nedošlo k jejímu přesnému vymezení. Teoreticky měly jeho pravomoci vycházet z recipovaných zákonů bývalého Československa, především ústavy z roku 1920, ve skutečnosti ale potřeboval ke všem politickým a správním úkonům schválení Říšského protektora. Pro Němce byl nicméně nepostradatelnou osobou, protože pomáhal udržovat klid v Protektorátu. Funkci státního prezidenta zastával po celou dobu okupace Emil Hácha.

Nejvyšším orgánem výkonné moci zůstávala²¹ vláda, která plnila úkoly v oblasti normotvorné a správní. Zodpovídala se státnímu prezidentovi, který ji též jmenoval a dále Říšskému protektorovi, kterému musela předkládat záznamy ze svých zasedání. Vláda nebyla odpovědna Národnímu souručenství.

*Složení resortů bylo až do Heydrichových správních reforem²² ponecháno v tom stavu, jak je reorganizovala druhá republika, s tou výjimkou, že od 27. dubna 1939 byla zrušena ministerstva zahraničních věcí a národní obrany.*²³

Předsedy vlády se posupně stali: Rudolf Beran (15. března 1939 – 27. dubna 1939), Alois Eliáš (27. dubna 1939 – 28. září 1941), Jaroslav Krejčí (19. ledna 1942 – 19. ledna 1945) a Richard Bienert (19. ledna 1945 – 5. května 1945).

Okupace zasáhla veškeré oblasti státní činnosti, a to včetně soudnictví. Zde byl, především třemi nařízeními z 14. dubna 1939, nastaven poměrně specifický režim. Šlo o: 1. nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava, 2. nařízení o výkonu trestního soudnictví a 3. nařízení o výkonu soudnictví v občanských věcech právních. „Podle těchto norem podléhali němečtí státní příslušníci v Protektorátu německé soudní pravomoci a na ostatní obyvatelé Protektorátu se tato pravomoc vztahovala pouze v trestních a

²⁰ MARŠÁLEK P. Protektorát Čechy a Morava : Státopravní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. str. 41

²¹ Opět spíše formálně

²² Viz níže

²³ JANÁK, J; HLEDÍKOVÁ Z.; DOBEŠ J. Dějiny správy v Českých zemích : Od počátku státu po současnost. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005. str. 409

občansko-právních věcech ve stanoveném rozsahu, pokud jejich činy ohrožovaly bezpečnost Říše a dotýkaly se zájmů jejich občanů.“²⁴

Soustava německých soudů byla tvořena Německým vrchním soudem v Praze s působností pro celé území Protektorátu, dále dvěma Německými zemskými soudy, jednoho pro Čechy, druhého pro Moravu, a konečně Německými úředními soudy se soudními obvody v rozsahu protektorátních krajských soudů.

Působnost německých soudů byla postupně rozšiřována i na české obyvatele a to především v souvislosti s některými trestnými činy: „*velezrady, zemězrady a projevů nepřátelství vůči Říši*“²⁵. Také v případě vojenské vlastizrady, navádění vojáků k dezerci a dalších vojenských deliktů spadali čeští pachatelé pod německé soudy. Konečně do pravomocí českých soudů mohl zasahovat taktéž Říšský protektor svým právem udílet milost.

Po nástupu Reinharda Heydricha do úřadu zastupujícího Říšského protektora došlo k zásadním změnám ve správě Protektorátu. K těmto krokům byl oficiálně zmocněn Hitlerovým výnosem ze 7. května 1942, na jehož základě měl „*učinit vhodná opatření za účelem přizpůsobení správy v Čechách a na Moravě právě danému stavu a přijmout k tomu příslušné předpisy*“²⁶. Hlavními důvody reformy byly:

1. snaha o odstranění nevyhovujícího, a na žádném Němci později okupovaných území dále nepoužitého, dvoukolejného správního systému, který navíc zcela neodpovídal potřebám vedení války,

2. snaha o odstranění Čechů z vysokých funkcí ve správě a jejich nahrazení Němci a nebo poněmčenými Čechy.

K úspěšnému provedení reformy bylo nutné zredukovat především samotný Úřad Říšského protektora, podle následujícího plánu: „*Uvolnění úředníci tak budou dosazeni na ministerstva. Čeští ministři mohou být žádoucí politicky, věcně však nebudou mít žádný vliv, pokud na ministerstvech bude dostatečný počet německých úředníků*“²⁷

Reformou došlo i ke zrušení úřadu předsednictva vlády, jehož kompetence byly rozděleny mezi jednotlivá ministerstva a sekretariát předsedy vlády. Vláda se již nadále

²⁴ GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny země Koruny české XV.a. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006. str. 182

²⁵ GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny země Koruny české XV.a. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006. str. 182

²⁶ MARŠÁLEK P. Protektorát Čechy a Morava : Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. str. 67

²⁷ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 264

nemohla scházet a zůstaly tak pouze jednotlivé rezorty, které byly navíc od nynějška spojeny přímo s Úřadem Říšského protektora. Navíc byl každému z ministrů přidělen německý generální zástupce, který ovšem mohl jednat dokonce i bez ministrova vědomí, což mu prakticky umožnilo řídit celé ministerstvo.

Dále byla zrušena ministerstva sociální a zdravotní správy a došlo ke sjednocení všech ministerstev, v jejichž kompetenci byly otázky týkající se národního hospodářství, v jedno – ministerstvo hospodářství a práce. Změny se dotkly také ministerstev dopravy (nyní dopravy a techniky) a zemědělství (nyní zemědělství a lesnictví). Ministerstvu vnitra byly na jedné straně odňaty pravomoci týkající se některých otázek bezpečnosti a policie, neboť tyto úkoly převzaly říšské orgány – tajná policie Gestapo (Geheime Staatspolizei) a kriminální policie KriPo (Kriminalpolizei), na straně druhé byly pod ministerstvo nově přiřazeny úkoly týkající se zajišťování vyživovací služby a kontroly dodržování předpisů válečného hospodářství.

Důležitým nástrojem pro prosazování nacistické propagandy se stal nově vytvořený Úřad lidové osvěty, který byl později přeměněn v ministerstvo lidové osvěty. Vznikly však i zcela nové úřady, např. Nejvyšší úřad cenový, jenž měl na starosti stanovování cen, či Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu. Ten měl sice formálně plnit úkoly spadající původně pod bývalý Státní pozemkový úřad, ve skutečnosti však sloužil k vyvlastňování české půdy ve prospěch Němců, kteří pak území po vystěhovaných Čechách kolonizovali. Jeho vedoucí byl postaven na roveň s protektorátními ministry a předsedovi vlády podléhal jen formálně.

Také Národní banka Česko-Slovenská, cedulová banka státu, byla začleněna pod německou kontrolu. Navenek měla působit nezávisle, ve skutečnosti ale podléhala Říšské bance v Berlíně. Klíčové posty v její správě byly obsazeny Němci, v čele se zvláštním pověřencem Říšské banky dr. Fridrichem Müllerem, za jehož vedení došlo k přesunutí veškerého měnového zlata bývalé republiky do Berlína. Také byl přerušen platební styk mezi Protektorátem a zahraničím, takže protektorátní koruna přestala být v zahraničí přijímána.

Co se týče nižších správních orgánů, zde také v průběhu okupace došlo k mnoha změnám. Ještě za doby vojenské správy byly vytvořeny tzv. oberlandraty, které sloužily jako nejnižší správní úřady pro německé státní příslušníky a jako kontrolní orgány, jimž příslušela kontrola a dohled nad okresními a obecními úřady v jejich obvodu. Staraly se ale také např. o evidenci a zajišťování židovského majetku, hospodaření s určitými druhy surovin nutných pro vedení války atd. a s výjimkou několika oblastí, jako např. branné moci, říšské finanční a

pracovní služby, byly „podřízenými úřady Říšského protektora pro všechna správní odvětví převzatá do vlastní říšské správy“²⁸

Obvody těchto oberlandratů zahrnovaly jeden až šest okresů, z původních 12 se ale postupně začal jejich počet snižovat a jejich pravomoci přecházely na protektorátní autonomní správu.

Největší změnou pak prošly především opět v souvislosti s Heydrichovou správní reformou z roku 1942, kdy byl jejich počet snížen nejprve na sedm a později na šest a většina jejich kompetencí přešla pod vedoucí okresní hejtmany²⁹. Některé pravomoci převzaly zemské úřady, např. záležitosti týkající se německé státní příslušnosti, židovského a nepřátelského majetku apod., oberlandrátům pak zůstala především funkce kontrolní a dohlížecí.

Ani oblast územní samosprávy nezůstala ušetřena, ba naopak, došlo k jejímu zásadnímu utlumení. Obecní zastupitelstva a obecní rady na mnohých místech zůstávaly zachovány, jejich pravomoci však byly postupně přenášeny na starostu a těsně před koncem války již měly být svolávány pouze „dle potřeby“.³⁰ Obdobná situace nastala i u okresních zastupitelstev, kde jejich pravomoci převzal okresní hejtman a u zemských zastupitelstev, kde jejich úkoly připadly zemským prezidentům.

Vývoj správy na území Protektorátu Čechy a Morava doznal v průběhu okupace četných změn, které by se dají shrnout jako snaha o naprosté omezení navenek prezentované autonomie a snaha o její maximální zjednodušení pro potřeby německých zájmů.

K tomu napomáhalo i postupné pronikání německých úředníků do protektorátních úřadů – „*třicátého října 1942 měla už většina okresů německé vedení. Z celkem 67 jich 50 bylo obsazeno německými okresními hejtmany. V dalších 9 byl Němec zástupcem hejtmana a mohl samostatně rozhodovat o záležitostech správy z říšského pověření.*“³¹

²⁸ MARŠÁLEK P. Protektorát Čechy a Morava : Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. str. 53

²⁹ Později přejmenované na okresní hejtmany s rozšířenou pravomocí

³⁰ JANÁK, J.; HLEDÍKOVÁ Z.; DOBEŠ J. Dějiny správy v Českých zemích : Od počátku státu po současnost. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005. str. 414

³¹ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 267

2.3 Život v Protektorátu

Nejen ve státní správě se po vzniku Protektorátu začala prosazovat snaha Německa a jeho představitelů o upřednostňování Němců před Čechy. To se projevilo především rozdělením obyvatelstva Protektorátu na 2 kategorie – německé státní příslušníky a protektorátní příslušníky. K jejich rozlišení bylo dne 20. dubna 1939 vydáno nařízení o nabývání německé státní příslušnosti dřívějšími česko-slovenskými státními příslušníky německé příslušnosti, podle nějž:

„Dřívější česko-slovenští státní příslušníci německé národnosti příslušnosti, kteří měli 10. října 1938 domovské právo v některé obci bývalých česko-slovenských zemí Čech a Moravy-Slezska, nabývají s účinností od 16. března 1939 německé státní příslušnosti, [...]“³²

I některým dalším osobám mohlo být umožněno získat německou státní příslušnost a to na základě tzv. politiky asimilace, která se Němcům velice osvědčila. Zatímco ještě v březnu roku 1940 bylo na okupovaném území 189 000 Němců, v říjnu téhož roku hovoří statistiky již o 245 000 - německým státním příslušníkům totiž na rozdíl od protektorátních státních příslušníků příslušela navíc i mnohá další práva vyplývající z německého práva, především v oblasti dědického, rodinného a osobního.

K německé národní příslušnosti se tak hlásilo postupně stále více Čechů, i když, jak vyplývá z tajného výnosu říšského ministerstva vnitra z 29. března 1939, ne každý mohl být asimilován:

„Německé národní příslušnosti je ten, kdo se sám přihlásí jako příslušník německého národa, pokud toto přihlášení potvrzují určité skutečnosti, jako jazyk, výchova, kultura atd. Osoby cizího typu krve, zvláště Židé, německými státními příslušníky nejsou nikdy, i kdyby se za ně dosud označovali... Jelikož aktu přihlášení se k německému národu náleží zcela zásadní význam, může být za německého národního příslušníka považován naopak někdo, kdo částečně nebo zcela je jiného kmene, např. českého, slovenského, ukrajinského, maďarského nebo polského.“³³

Neasimilovaní Češi se stali občany druhého řádu – protektorátními příslušníky. Jejich právní vymezení můžeme nalézt ve vládním nařízení o protektorátní příslušnosti z 11. ledna 1940. Měli sice řadu práv, ale ta platila jen na území Protektorátu, naopak jim

³² GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 347

³³ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 191

nebylo přiznáno např. právo stát se říšským úředníkem, usazovat se, podnikat či pracovat mimo území Protektorátu.

K podpoře procesu asimilace měly kromě výše zmíněných výhod napomoci také např. finanční podpory na „opatření ke zlepšování péče o kmenové Němce a na podporu německého živlu“³⁴, omezení sňatků mezi německými státními příslušníky a příslušníky Protektorátu, které byly povolovány jen tehdy, pokud se manželé zavážou k následnému posílání svých dětí do německých škol, automatické získávání německé státní příslušnosti těchto dětí, podpora německého vysokého školství atd.

Právě ve školství spatřovala okupační moc velmi silný nástroj pro postupný proces poněmčování českého obyvatelstva. Počet německých základních škol na území Protektorátu se od roku 1939 do roku 1945 téměř ztrojnásobil, vzniklo také jednou tolik německých středních škol, než před válkou a zvýšen byl i počet německých vyšších škol. Všechny tyto školy měly sloužit nejen pro vzdělávání Němců, ale i dětí narozených ze smíšených manželství.

Dalším krokem germanizace českého národa se stal útlak české řeči a kultury. Již 24. června 1939 byla protektorátní vláda nucena vydat nové jazykové zákony, podle kterých se úřední styk s německými úřady nově odehrával pouze v němčině, s protektorátními pak dvojjazyčně. Stejně tak veškeré úřední texty musely být vydávány ve dvou jazycích, přičemž němčina stála na prvním místě.

Život v Protektorátu byl proto čím dál silněji ovlivňován tendencemi o co nejrychlejší a nejdůslednější odnárodnění Čechů, aby mohlo být jeho území po válce zcela germanizováno.

Co se týče dalších oblastí života v Protektorátu, zde je možné zmínit např. otázku základních životních potřeb. Již v roce 1939 byl zaveden přidělový lístkový systém na některé druhy potravin. Jejich počet byl později rozšiřován a od roku 1940 již i na šaty o obuv. Některé druhy potravin pak nesměly být volně prodávány vůbec, což záhy vedlo k vytvoření černého trhu.

Celou okupaci pak můžeme z hlediska přístupu okupační moci k obyvatelstvu rozdělit na tři různá období, kterým vévodili tři její hlavní představitelé: Neurath, Heydrich a Frank:

S prvním z nich je spojen především příchod Němců na území bývalého Česko-Slovenska a období vytváření Protektorátu. S tím souvisela zejména snaha o upevnění

³⁴ BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999. str. 193

moci prosazovaná jednak pomocí dosazování německých úředníků do státní správy, jednak pomocí síly – různých odnoží německé policie. Nicméně toto období je možné pokládat za poměrně klidné.

Se začátkem války se ale situace značně změnila. Byla zavedena mimořádná opatření, docházelo k častému zatýkání osob a velkou úlohu v Protektorátu začalo hrát gestapo. Přesto se však obyvatelstvo nedalo zpočátku tímto postupem zastrašit, což okolo 28. října a 15. listopadu 1939 vyústilo v občanské nepokoje, které však byly ze strany Němců tvrdě potlačeny. Na základě toho se pak odpor proti Němcům musel stáhnout do ústraní, zároveň ale v souvislosti s těmito událostmi narostl počet Čechů, kteří byli ochotni spolupracovat s Němci.

S nástupem Heydricha, který měl nahradit dle Hitlera nepřítel tvrdě vůči českému národu postupujícího Neuratha, se situace obyvatelstva v Protektorátu velmi zhoršila. Bylo zahájeno masové zatýkání a popravky a všudypřítomný teror přispíval k demoralizaci národa. Jak napsal např. dr. Emil Sobota ve své knize *Glossy 1939 - 1945*:

„V září letošního roku se u nás nestalo nic aktuálně ohrožujícího, a přece přišel Heydrich. A přece začaly téct proudy krve... Jsme tedy nyní v bezprostředním pohraničí masové smrti a budeme v tomto susedství trávit už všecku zbývající dobu války. Od nynějška nikdo z nás není si jist, vstává-li ráno, zda se dožije večera.“³⁵

Již v den Heydrichova příchodu do Prahy byly z jeho strany zahájeny první kroky proti českému národu. Došlo k zatčení předsedy protektorátní vlády Eliáše a bývalého ministra dopravy Havelky a bylo také vydáno nařízení o možnosti vyhlásit civilní výjimečný stav, který byl skutečně také o den později v některých okresech vyhlášen. V rámci tohoto výjimečného stavu došlo ke zřizování stanných soudů, které obžalované buď odsoudily k trestu smrti, předaly gestapu a nebo vydaly osvobozující rozsudek. Ve spojitosti s tímto nařízením byla také na 22. hod. stanovena policejní uzavírací hodina pro veškerá česká zábavní místa jako např. biografy – německých se však netýkalo.

V souvislosti s prvními porážkami německých vojsk v SSSR v roce 1942 se taktéž změnil přístup okupační moci k využití Protektorátu. Protože bylo nutné zajistit veškeré zdroje pro jejich podporu, rozhodli její představitelé o naprostém vytěžení jeho hospodářství, což začalo být také ihned uskutečňováno. V projevu nacistickým představitelům Protektorátu, ve kterém objasňoval dvě etapy svého poslání, to charakterizoval Heydrich takto: *„První je*

³⁵ MARŠÁLEK P. *Protektorát Čechy a Morava : Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002. str. 143

válečně bezprostřední úkol, druhý je úvodem dalekosáhlejšího konečného řešení. Zatím považuji za nezbytné, aby český národ pracoval pro vítězství Říše, proto nemůže být ještě v tomto období podroben faktické fyzické likvidaci...“³⁶

Nicméně již před těmito událostmi zasahovali Němci do hospodářství Protektorátu a to především „*státním řízením mzdové politiky, usměrňováním výroby a oběhu, regulací zemědělské výroby, kontrolou zahraničního obchodu, rozmisťováním pracovních sil státem, přidělovým systémem v zásobování.*“³⁷. K tomu byla zavedena i další opatření, např. zákaz propouštění zaměstnanců (vyjma Židů), či likvidace malých a středních podniků, které nespádaly do sféry zájmu okupační moci, tím, že jim nebyly dodávány potřebné suroviny pro jejich výrobu, či měly plnit nesplnitelné výrobní kvóty.

Po atentátu na Heydricha v květnu roku 1942 se postup Němců vůči Čechům velmi vyostřil, což v konečném důsledku vyústilo ve zlikvidování téměř všech odbojových skupin. Obrat a uklidnění situace přinesl až nástup Franka.

Jeho hlavním cílem bylo znormalizovat situaci, a tak docílit obnovení hospodářského úsilí v podpoře německého vojska. Bohužel chýlící se konec války a stále drtivější porážky německých sil se odrazily také v Protektorátu. Začal se projevovat nedostatek základních potravin, narůstala bytová krize a zhoršoval se zdravotní stav obyvatelstva.

Vznikla taktéž nutnost totálního nasazování práceschopných osob v různých hospodářských oblastech. Dne 13. ledna 1943 byl proto Hitlerem vydán výnos o uzpůsobení říšské a autonomní správy totální válce, na jehož základě došlo k uzavírání dalších méně důležitých podniků a živností, jako např. hostinců a výčepen a souvislosti s tím byli také k totálnímu nasazení povoláváni muži ve věku mezi 16 – 65 lety a ženy ve věku mezi 17 – 45 lety.

Takto odcházelo do Říše z počátku 10 tisíc mužů a žen měsíčně, později se však jejich počet snížil až na 3 tisíce měsíčně a to především z důvodu, že zbrojní průmysl, ve kterém byly tyto osoby převážně nasazovány, se postupně kvůli častému bombardování říšských měst měl přesouvat na území Protektorátu.

Nejcitelněji se totální nasazení dotklo ročníku 1924, z něhož bylo říšským ministrem pro zbrojení a válečnou produkci Speerem požadováno původně přes 60 tisíc pracovníků na

³⁶ GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny zemí Koruny české XV.b. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2007. str. 53

³⁷ GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny zemí Koruny české XV.a. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006. str. 229

výrobu letadel, která se měla následně uskutečňovat právě na území Čech a Moravy. Tyto osoby se ale měly nejprve 10 měsíců školit v Říši, což však velmi přispívalo k odbojným náladám českého obyvatelstva, proto nakonec do Říše odjelo pouze něco kolem 27 tisíc osob.

Od května roku 1944 začaly život obyvatel Protektorátu ovlivňovat také stále sílící nálety spojeneckých bombardérů. Z počátku především na závody vyrábějící syntetická paliva, později také na další, např. mladoboleslavskou Škodu, či pražskou Pragu, dále na železniční uzly, ostravské ocelárny a další strategické podniky. Nálety se však postupně rozšířily i na samotná města, např. Kolín, Pardubice, Kladno, Kralupy nad Vltavou, a samozřejmě Prahu.

Život v Protektorátu se tak s blížícím se koncem války zhoršoval a s tím také úměrně narůstala nespokojenost jeho obyvatelstva. To nakonec vyvrcholilo květnovým povstáním v roce 1945.

3. Židé v Protektorátu

3.1 Postavení Židů v Protektorátu

3.1.1 Období do vzniku Protektorátu

Než se zaměříme přímo na postavení Židů v Protektorátu, pojďme se podívat, jaký postoj k nim zaujímala 1. a 2. republika.

Důležitým momentem bylo nepochybně vyhlášení tzv. Norimberských rasových zákonů³⁸ v Německu v roce 1935. Protože v souvislosti s nimi začali být němečtí Židé perzekuováni, mnoho z nich opouštělo svou vlast, aby se vyhnuli pronásledování. Jako vhodná země k emigraci se jevilo nepochybně Československo a to nejen díky své unikátní geografické poloze mezi „Východem a Západem“ a poměrně rozsáhlé společné hranici s Německou říší, ale především díky svému demokratickému uspořádání a tradiční toleranci Čechů k židovské minoritě.

V souvislosti s imigrací Židů do Československa vznikaly ještě za 1. republiky různé organizace, např. Židovský výbor pro pomoc uprchlíkům z Německa, Sociálně demokratický podpůrný výbor či Ústřední svaz pro pomoc uprchlíkům, které pomáhaly uprchlíkům jak po stránce finanční, tak po stránce organizace zajištění jejich dalšího transferu buď dále na západ a nebo do Palestiny. Všechny tyto organizace byly později sloučeny do jednoho Národního koordinačního výboru.

V roce 1937 již ale byl příliv Židů z Německa takový, že české úřady musely zpřísnit imigrační politiku, a dokonce se uvažovalo o tom, že by se všichni stávající uprchlíci přemístili z pohraničí a z Prahy na Vysočinu. Mnohem větší problém však nastal po Mnichovské dohodě v roce 1938, kdy z území odtržených Sudet utíkaly tisíce uprchlíků směrem do zbytku republiky, odkud však byly vraceny zpět, v důsledku čehož došlo v mnoha případech i k rozdělení rodin.

Těsně před 15. březnem 1939 navštívil ministr zahraničí Chvalkovský Hitlera, který mu vytýkal, jak mírně je v Čechách s Židy zacházeno. Jak již bylo zmíněno výše, postoj Čechů k Židům byl v té době velice tolerantní, ba naopak - české obyvatelstvo s nimi velice souznělo, zvláště proto, že obě skupiny sdílely společného nepřítele – Německo. Jedinou

³⁸ Viz níže

skupinou, vůči níž zastávali Češi nepřátelský postoj, tak byli pouze německy mluvící Židé – jazyk byl totiž pro Čechy důležitější, než původ.

Ani v oblasti práva se za 2. republiky neobjevovaly žádné protižidovské předpisy, pouze s výjimkou dvou nařízení z 27. ledna 1939. Podle prvního měla být přezkoumána státní příslušnost těch osob, které ji získaly po roce 1918:

„§ 1

/1/ Státní občanství česko-slovenské (dále „státní občanství“) osob

a) které nabyly státního občanství udělením (naturalizací) po dni 1. listopadu 1918, nebo

b) které měly 1. ledna 1938 nebo později své bydliště v některé obci na území připojeném po dni 30. září 1938 k sousedním státům, nebo

c) které státního občanství nabyly po dni 1. listopadu 1918 nebo ho nabudou po účinnosti tohoto nařízení sňatkem, jestliže jejich manželství bylo nebo bude rozloučeno, nebo

d) které je od osob uvedených pod. písm. a) až c) odvozují, podléhá přezkoumání podle tohoto nařízení.“³⁹

Podle druhého pak měli být vyhoštěni někteří cizinci. Obě tato nařízení souvisela s problémem, který již byl nastíněn – velký přísun uprchlíků, které nemohla již tak okleštěná země uživit. V důsledku toho vydala Nejvyšší rada židovských a náboženských obcí memorandum, podle něhož měl být tento problém řešen reorganizací národního hospodářství a profesionálním přeškolením Židů, kteří by tak nebyli závislí na podpoře ze strany státu. V důsledku historických událostí k jeho realizaci však nedošlo.

Období do vzniku Protektorátu bylo tedy pro Židy žijící v Česko-Slovensku poměrně klidné, změna přišla až s 15. březnem 1939.

3.1.2 Období po vzniku Protektorátu

Po vzniku Protektorátu „*klesl vztah mezi Čechy a Židy na bod mrazu*“⁴⁰ a začaly se objevovat i první vážnější protižidovské nálady a akce. Významnou úlohu v nich sehrávala

³⁹ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 328

⁴⁰ ROTHKIRCHENOVÁ L.; SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ E.; DAGAN A. Osud Židů v Protektorátu 1939 - 1945. 1. vyd. Praha : TRIZONIA, 1991. str. 27

Vlajka – česká fašistická organizace a stejnojmenný časopis, která vznikla již ve 30. letech, a která byla později roku 1942 rozpuštěna.

Zásadnější zlom v přístupu Čechů k Židům nastal až po zahájení 2. světové války 1. září 1939, kdy se „*projevy sympatií k Židům staly jedním z ventilů české nenávisti vůči cizím mocipánům*“⁴¹ Okupační moc se všemožně snažila tento postoj českého obyvatelstva změnit a tvrdě například trestala přistižení Čechů v židovských bytech. Na druhé straně však mnoho aktivní pomoci Češi Židům neprojevovali – snad vyjma drobných služeb, vyřizování úředního styku přes svou osobu, či v literární oblasti, kde někteří čeští autoři umožňovali vydávat díla svým židovským kolegům pod vypůjčenými jmény.

Kurt Ziemke, zástupce říšského zahraničního úřadu v Praze se vyjádřil v říjnu 1940 k postoji českého obyvatelstva k židovské otázce slovy: „*Čech dosud odmítal sám od sebe se chopit židovského problému. S výjimkou příslušníků určitých pravicově opozičních skupin je zaměřen k Židům přátelsky, i když často nikoliv z náklonnosti, nýbrž z politických důvodů. Náš nepřítel je jeho přítel a náš postup proti Židům se jeví Čechovi jako předzvěst našeho pozdějšího zacházení s ním.*“⁴²

Byli tu však i tací Češi, kteří se naopak stávali udavači, či tzv. „treuhändery“ – správci židovského majetku – a s příchodem zastupujícího Říšského protektora Reinharda Heydricha se tento „trend“ začal rozmáhat ještě v mnohem větší míře. Ten totiž zahájil nejen tvrdý postup vůči Židům, o němž bude řeč o několik řádků níže, ale také tvrdý postup proti těm Čechům, kteří jim pomáhali.

3.1.3 Omezování práv Židů

Omezování práv Židů byla jedna z fází tzv. „konečného řešení židovské otázky“, nacistického plánu definovaného čelními představiteli Německé říše 20. ledna 1942 na konferenci ve Wannsee. Podle tohoto plánu: „*skupina obyvatelstva, která byla konečným řešením postižena, musela být nejprve definována, postupně systémem stále drastičtějších diskriminačních opatření od ostatní společnosti izolována v „ghettě bez zdí“, postupně zbavována materiálních základů své existence a dokonale vyvlastněna, aby posléze byla*

⁴¹ ROTHKIRCHENOVÁ L.; SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ E.; DAGAN A. Osud Židů v Protektorátu 1939 - 1945. 1. vyd. Praha : TRIZONIA, 1991. str. 28

⁴² GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny zemí Koruny české XV.a. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006. str. 199

koncentrována v táborech a deportována k fyzickému vyhlazení.“⁴³ Protektorát měl v tomto plánu sehrát nemalou úlohu.

Takřka ihned po jeho vzniku začalo zatýkání židovského obyvatelstva tajnou policií – gestapem – již v prvním týdnu to bylo přes čtyři a půl tisíce osob. V některých městech pak došlo k několika protižidovským akcím – např. vypálení synagogy ve Vsetíně a další v Jihlavě. V Roudnici nad Labem či Klatovech pro změnu nemohli Židé používat chodníků a museli chodit prostředkem silnice. V Příbrami a Dobříši došla situace dokonce tak daleko, že bylo několik Židů zabito a místní synagoga vypálena.

K této situaci rovněž přispívaly české fašistické organizace v čele s Vlajkou, které prosazovaly zpřísnění Norimberských rasových zákonů, a také nacistická propaganda. Té se záhy podařilo část veřejného smýšlení, především ze strany obchodníků, lékařů, úředníků a právníků, skutečně proti Židům obrátit. Židé totiž často zastávali právě tato povolání a v souvislosti s odtržením pohraničí působilo nyní na zbytku území příliš mnoho odborníků, kteří si tak vzájemně konkurovali, v důsledku čehož mnoho Čechů přišlo o práci.

Na druhé straně však existovalo i nemálo těch Čechů, kteří se snažili naopak Židům pomoci – prováděli za ně nákupy, obchodníci nabízeli lepší zboží jen v tu dobu, kdy mohli nakupovat, čeští učitelé vzdělávali židovské děti soukromě atd.

21. června 1939 schválil Říšský protektor von Neurath dekret se zpětnou účinností k 15. březnu 1939, který zavedl používání Norimberských zákonů v Protektorátu, vyloučil Židy z hospodářského života, podřídil je pod přímou soudní pravomoc okupační moci a přikázal hlášení veškerého jejich majetku úřadům. Tento dokument tak vymezil právní postavení Židů na území Protektorátu a stal prostředkem pro budoucí arizaci jejich majetku.

V této fázi postoje německé okupační moci byla ještě některým Židům umožňována emigrace z Protektorátu, ovšem výměnou za jejich majetek. V souvislosti s tím došlo samotným Adolfem Eichmannem, jedním z hlavních organizátorů následného holocaustu, nejprve ve Vídni a později v Praze ke zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví (Zentralstelle für jüdische Auswanderung), která otázky emigrace řešila.

Po svém příjezdu do Čech vydal Eichmann příkaz, aby byli všichni Židé z venkova soustředěni v Praze, což protektorátní ministerstvo vnitra považovalo u těch mimopražských Židů, kteří hodlali prostřednictvím Zentralstelle emigrovat, za zcela zbytečné a dočasně tak

⁴³ SEEMAN R. Cesta do Wannsee : Konečné řešení židovské otázky a germanizace českých zemí. 1. vyd. Středokluky : Zdeněk Susa, 2008. str. 89

prosadilo změnu tohoto rozhodnutí. Po vypuknutí války však došlo znovu k obnovení této praxe.

Velké množství právních předpisů vydávaných v souvislosti s Židy, které činily situaci velmi nepřehlednou, vedlo v dubnu 1939 ke sjednocení do té doby znepřátelených náboženských obcí působících v Praze, v jednu – Židovskou náboženskou obcí v Praze – jen tak bylo možné vyvinout alespoň částečně úspěšné úsilí o co největší záchranu židovského obyvatelstva.

Tato organizace se především snažila o jeho sociální zajištění – kvůli nemožnosti pracovat v různých odvětvích a velké koncentrace obyvatelstva po odtržení pohraničí byl velký nedostatek pracovních příležitostí, a tak mnozí Židé nemohli nalézt práci. Židovská náboženská obec v Praze tedy byla nucena převzít i úlohu pracovního úřadu, který takto postiženým pomáhal nalézt alespoň nějaké pracovní zařazení – většinou však pouze pomocného směru, např. odklizení sněhu, výstavba silnic atd.

Na základě vyhlášky Říšského protektora z 5. března 1940 získala Židovská náboženská obec v Praze jurisdikci nad všemi náboženskými obcemi v Protektorátu a to včetně jednotlivců v žádné z náboženských obcí nezařazených, či osob sice židovského původu, ale vyznání křesťanského. Sama organizace však podléhala pod Zentrallstele.

Sama Židovská náboženská obec v Praze byla později rozdělena na tři sekce: sociální, která zajišťovala pomoc potřebným, dále sekci služeb pro Zentralstelle, která zahrnovala především sběr statistických dat, emigraci a podporu deportovaným a konečně sekci nakládání s židovským majetkem, kam patřilo i vybírání daní a poplatků.

Dalším způsobem omezování práv Židů se stalo zablokování, resp. omezení možnosti vybírat z jejich bankovních účtů – měsíčně bylo možno vybrat pouze 500 Kč. Zámožnějším Židům však bylo umožněno převádět určité částky ve prospěch náboženských obcí, které těchto prostředků využívali pro obstarávání potravin, výrobu jídla a koupi šatů pro potřebné.

Podobně byla zavedena povinnost registrovat všechny židovské byty v Protektorátě (většinou honosné), odkud se museli všichni Židé odstěhovat do mnohem menších bytů v „horších“ čtvrtích.

Omezována byla ale i práva související s občanským životem. Od února 1940 byly např. občanské legitimace Židů označovány písmenem „J“ jako Jude – Žid, od 1. září 1941 pak museli všichni starší 6 let dokonce nosit na šatech žlutou šesticípou hvězdu s nápisem „Jude“.

„Zakázán byl vstup na různá náměstí, do určitých ulic a parků. Např. v Praze se nejprve nesmělo do Stromovky, pak do všech veřejných sadů, zahrad, také lesů v oblasti Velké Prahy, na vltavská nábřeží mezi Hlávkovým mostem a Železničním mostem a do stále většího počtu ulic, zejména ve středu města“⁴⁴

Dále byly Židům zakázány návštěvy všech kulturních objektů, jako např. divadel, kin, muzeí, galerií, knihoven, či plováren. V hromadných dopravních prostředcích měli vymezeno pouze určité oddělení, kde se mohli přepravovat. Otevírací doba obchodů byla pro Židy omezena pouze na 2 hodiny denně a např. jedinou poštu, kterou mohli v Praze využívat, byla v Ostrovní ulici mezi 13. – 15. hod. Taktéž nemohli využívat telefonní a rozhlasové přístroje.

Zákaz vycházení pro židovské obyvatelstvo byl stanoven na 20. hodinu a Židé se také nemohli bez povolení úřadů stěhovat. Stejně tak byli vyloučeni ze všech spolků a organizací. Konečně jim byl odňat přístup do českých škol (do německých již předtím) a zároveň stanoven i zákaz soukromého vyučování.

Práva Židů byla tedy omezována v mnoha oblastech. Došlo k jejich vytěsňování z hospodářského i občanského života, ale hlavní fáze řešení „židovské otázky“ měla teprve přijít.

3.1.4 Shromažďování Židů a jejich deportace

V roce 1941 se přístup k Židům žijícím v Protektorátu změnil. Již nestačilo pouze omezování jejich práv, mluvilo se „konečném řešení“ či „konečném cíli“, kterého se mělo dosáhnout jejich vystěhováním a následnou likvidací. V koncentračních táborech, kde se měli shromažďovat, došlo pak následně k jejich rozdělení na 2 skupiny – první tvořily osoby schopné fyzické práce, které zde pracovaly do doby, dokud toho byly ještě vzhledem k fyzickému vyčerpání a nedostatku přídelů potravin, schopny; druhou pak osoby neschopné práce – ty byly rovnou zplynovány.

Ústřední postavou, která se na deportacích Židů z Protektorátu podílela, se stal zastupující Říšský protektor Reinhard Heydrich. Ten jednal především na základě rozkazu říšského ministra letectví Hermana Göringa, podle něhož měly být Říše i Protektorát zcela

⁴⁴ SEEMAN R. Cesta do Wannsee : Konečné řešení židovské otázky a germanizace českých zemí. 1. vyd. Středokluky : Zdeněk Susa, 2008. str. 81

zbaveny všech Židů. Heydrich tedy rozhodl o jejich soustředění na jednom místě a následném odsunu na východ.

Již v říjnu 1941 ale opustil Prahu první transport směřující rovnou do polské Lodže, do listopadu pak přibyly další 4 a jeden další z Brna do Minsku a Rigy, celkem přes 5000 osob. Protože však bylo lodžské ghetto brzy přeplněno, většina z těchto deportovaných našla nakonec smrt ve vyhlazovacích táborech v Chelmnu, Majdandu, Treblince a dalších.

Z tohoto důvodu k sobě také nechal Heydrich povolát zástupce pražské Židovské náboženské obce, kteří měli vypracovat plány na zřízení pracovního ghetta přímo v Protektorátu, kde mělo být židovské obyvatelstvo shromažďováno před deportacemi. Z původních návrhů měst jako např. Beroun, Hlinsko, Roudnice nad Labem či Turnov nakonec zvítězila bývalá vojenská pevnost Terezín, odkud museli být na základě nařízení Říšského protektora týkající se umístění Židů v uzavřených osadách vystěhováni všichni původní obyvatelé, a která byla přebudována na koncentrační tábor.

Terezín byl záměrně Židům příslušnými orgány prezentován jako jakési samosprávné území, kde budou moci žít a pracovat do konce války, a to z důvodu, aby se předešlo nepokojům při jejich deportacích, a také, aby nacisté získali čas pro přípravu vyhlazovacího procesu. O něm, jak již bylo řečeno, bylo rozhodnuto na konferenci ve Wannsee 20. ledna 1942, jež se uskutečnila z Heydrichova podnětu.

Terezín však neplnil pouze funkci koncentračního, případně průchozího tábora do jiných vyhlazovacích táborů, stal se také nástrojem pro dezinformování světové veřejnosti o osudech deportovaných Židů. V souvislosti s návštěvou zástupců mezinárodní organizace Červeného kříže v červnu 1944 bylo ghetto „zkrášleno“, aby působilo jako zcela normální město. Dočasně byly vybudovány obchody, kavárny, dětská hřiště, školy a školky, došlo ke zrušení některých zákazů, např. povinnosti zdravit, či zákazu pobytu venku, který se posunul až na 22. hod., rozšířil se počet míst, které byly Židům přístupné, a současně bylo z Terezína deportováno přes 7 500 osob, aby se snížila jeho viditelná přelidněnost. Ghetto se tak mělo stát jakousi „výkladní skříní“ nacistického zacházení s Židy.

V Terezíně působila za doby existence koncentračního tábora židovská samospráva tvořená židovským starším (Judenältester), jeho zástupcem a radou starších (Ältestenrat). Ta však musela plnit příkazy nacistických vedoucích tábora z řad SS a reálnou mocí příliš nedisponovala. *„Vedení samosprávy doufalo, že organizováním produktivní práce v terezínském ghettu by mohlo před deportacemi na východ zachránit značnou část Židů*

z Protektorátu, což se ovšem k předchozím rozhodnutím o „konečném řešení“ židovské otázky ukázalo záhy jako iluzorní.“⁴⁵

Z deportací do Terezína z celého území Protektorátu byly nejprve vyjímány určité skupiny Židů, např. ti, kteří pocházeli ze smíšených manželství, zaměstnanci Židovské náboženské obce atd. Postupně však těchto „vyňatých kategorií“ ubývalo a do tábora směřovalo čím dál více osob. Mezi posledními sem byli posláni představitelé Židovské náboženské obce, která byla v lednu 1943 zrušena a přeorganizována na Židovskou radu starších v Praze. Posledními Židy v Protektorátu tak po roce 1943 zůstávali pouze členové Rady starších a jejich rodiny, dále „sporné případy“ a konečně Židé tzv. „*arisch versippen*“⁴⁶ = spříznění s Árijci, tzn. žijící ve smíšených manželstvích, což museli pravidelně prokazovat.

V létě 1944 se však pohled okupační moci obrátil i jejich směrem. Češi z těchto manželství byli odesíláni do pracovních táborů, především v Bystřici u Benešova a v Postoloprtech, židovští partneři pak na práci do Prahy do bývalého Hagiborského židovského atletického klubu. Pokud se však Žid z tohoto manželství rozvedl, či došlo k úmrtí jeho českého manžela, byl odeslán rovnou do Terezína.

Na začátku roku 1945 se do koncentračního tábora dostaly i poslední zbytky dosud tolerovaných Židů – zaměstnanci Židovské rady starších. Jediní, kdo se tak vyhnul deportacím, byli ti Židé, kteří se skrývali u některého z českých obyvatel, případně se jim podařilo obstarat si falešné dokumenty. Nutno ovšem podotknout, že příliš mnoho těchto osob válku nepřežilo – především „díky“ pečlivosti německé okupační moci, která např. ukryvání Žida trestala smrtí.

3.2 Majetková perzekuce Židů

3.2.1 Pojem arizace

Jedním z nejdůležitějších nástrojů, které sloužily Němcům k uplatňování jejich protizidovské politiky, byla nepochybně tzv. arizace.

Tento pojem můžeme chápat buď z širšího hlediska jako naprosté vytěsnění Židů z hospodářského života – zákaz dispozice s vlastním majetkem, konfiskace, zavádění

⁴⁵ GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny zemí Koruny české XV.b. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2007. str. 80

⁴⁶ ROTHKIRCHENOVÁ L.; SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ E.; DAGAN A. Osud Židů v Protektorátu 1939 - 1945. 1. vyd. Praha : TRIZONIA, 1991. str. 59

zvláštních poplatků a daní a v konečném důsledku vystěhování Židů mimo území Německé říše, z užšího hlediska pak tento pojem znamená převod židovského majetku do rukou árijského obyvatelstva.

Konkrétní prostředky, pomocí nichž byla arizace v Německu prováděna, však nezůstávaly po dobu vývoje tohoto pojmu stejné, ale postupně se proměňovaly. V první fázi, před rokem 1938, můžeme mluvit o arizaci „dobrovolné“. Uvozovky jsou na místě, neboť této dobrovolnosti bylo dosahováno různým nátlakem na Židy. Šlo např. o administrativní překážky, na základě jichž se prováděly časté kontroly židovských obchodů a podniků, nemožnost podílet se na veřejných zakázkách, dále opatření týkající se obchodu se zahraničím, který byl Židům velmi ztížen a v mnoha případech pak zcela znemožněn, ale i přímo pomocí bojkotování židovských obchodů a násilí na ulicích.

Velkou „zásluhu“ na této fázi arizace měla především NSDAP⁴⁷ a její složky, např. SA⁴⁸, které záměrně vyvolávaly střety s židovskými obyvateli, v prvé řadě s obchodníky, kteří pod tímto tlakem raději svůj majetek prodávali a často dokonce emigrovali ze země, což byl také hlavní účel těchto opatření.

Na konci roku 1938 se arizace dostala do druhé fáze, tzv. nucené. Tímto způsobem získal německý stát značné množství majetku, navíc další prostředky vynucoval za povolení emigrovat – např. za vystavení dokladů apod. Dalšími subjekty, které pak na arizaci těžily, byly především německé banky – uveďme např. Dresdner Bank a Deutsche Bank, které poskytovaly tzv. „arizační úvěry, pomocí níž mohl zájemce o židovský podnik získat potřebný kapitál k jeho zakoupení – a také průmyslové koncerny v čele s Hermann-Göring-Werke.

Tato forma nabývání majetku se vyznačovala především velmi výhodnými nákupními cenami – Židé jej totiž byli nuceni prodávat značně pod tržní cenou. Jako daň za toto podhodnocení měla sloužit tzv. arizační dávka vyměřená kupujícím, většinou však k jejímu stanovení ani nedošlo.

Arizace však nesloužila pouze k převodu majetku do německých rukou, často to byl prostředek likvidace židovských podniků. *„První předpovědi vycházející z Göringova vyjádření očekávaly zachování zhruba jedné třetiny podniků, ukazuje se však, že podíl arizovaných byl ještě nižší, pohyboval se kdesi kolem hranice 25%. Směrnice ze sklonku roku*

⁴⁷ NSDAP = Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, nebo-li Národně socialistická německá dělnická strana, jejímž vůdcem byl Adolf Hitler

⁴⁸ SA = Sturmabteilung, úderné oddíly NSDAP

1938 dokonce výslovně uváděly, že židovské podniky mají být v principu zrušeny.“⁴⁹ O tom, zda bude podnik zachován či nikoliv, rozhodoval především jeho přínos pro hospodářství a národní zájmy německého národa.

Arizace nebyla pouze záležitostí Německé říše, ale byla též uplatňována na všech jím anektovaných územích a vazalských státech, samozřejmě s přihlédnutím k místním poměrům. Tak např. zatímco slovanské národy se na ní podílet nemohly, ve Francii se jí účastnily i francouzské banky. Společným prvkem na všech územích pod německou kontrolou pak bylo dosazování Němců na čelní pozice v arizovaných podnicích a jejich hospodářské směřování na potřeby Říše.

Celý proces arizace řídilo především říšské ministerstvo hospodářství spolu s ministerstvem financí a zemědělství a nemalou úlohu v něm sehrál i Herman Göring se svým úřadem Amt für Vierjahresplan (Úřadem pro čtyřletý plán). Na „odžidovštění“ majetku se podílela také NSDAP, které příslušelo se vyjadřovat ke všem případům, a která dozorovala také na to, aby nebyla za daný podnik zaplácena vysoká cena, aby kupující byl dostatečně solventní, ale především, aby jím nebyl Žid.

Co se týče osob, které takto získávaly majetek – arizátorů – ty musely splňovat (spolu s dostatkem finančních prostředků) poměrně náročná kritéria. „Uchazeč o arizaci židovského majetku měl splňovat dvě základní podmínky. Zaprvé, měl být prodchnut „nacionálně socialistickým duchem“, tedy politicky naprosto spolehlivý. Za druhé, měl být odborně způsobilý arizovaný podnik úspěšně vést. [...] Politická spolehlivost byla dokladována nejčastěji vysokou „společenskou a politickou angažovaností“, tzv. službou nacionálně socialistickému Německu (zejména službou v armádě) nebo prohlášením důvěryhodných osob.“⁵⁰

Zajímavá jsou také fakta ohledně treuhänderů. Jejich práva, jakožto správců židovského majetku, byla poměrně rozsáhlá. Kromě správy totiž byli též oprávněni ke zcizování majetku do rukou příslušníků Německé říše či jeho likvidaci. Často se ale i přes to, že to bylo předpisy zakázáno, stávali sami arizátory. Proto se i u nich vyžadovalo dostatečné „prověření“ – např. v přihlášce, kterou adept na treuhändera vyplňoval, musel též uvést, jaké funkce zastává v NSDAP a v dalších jí přidružených organizacích a spolcích.

Celý proces arizace vyvrcholil roku 1942, kdy již byly veškeré velké židovské podniky arizovány nebo zlikvidovány, zbýval tedy pouze majetek nižší hodnoty. Ten měl být

⁴⁹ JANČÍK D.; KUBŮ E. „Arizace“ a arizátoři. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 16

⁵⁰ Tamtéž, str. 100

rozdělen až po skončení války, v důsledku vývoje historických událostí však k tomu již nedošlo.

3.2.2 Majetková perzekuce Židů v Protektorátu

Majetek, který Židé v Čechách vlastnili, byl značný – neoficiální statistika tvrdí, že až jedna třetina veškerého průmyslu a bankovníctví spadala před druhou světovou válkou do jejich rukou. Např. Vítkovické železárny patřily Rotschlildům, doly na Ostravsku rodině Gutmannů, Petschkové vlastnili bankovní dům v Praze a hnědouhelné doly v severních Čechách, další Židé pak většinu podniků v oblasti sklářského, dřevozpracujícího, textilního průmyslu a dalších odvětví.

Mnohá z nařízení, které židovskou menšinu omezovala v občanském životě, měla i svůj majetkový podtext. Např. v již zmiňovaném dekretu Říšského protektora von Neuratha z 21. června 1939, kterým bylo definováno postavení Židů v Protektorátu, byla též stanovena povinnost hlásit veškerý jejich majetek úřadům. Dekret tak sledoval mimo jiné i cíl převedení židovského majetku do německého vlastnictví.

Dekret umožňoval německé okupační moci obcházet protektorátní vládu a nařizoval, že tento majetek lze převádět na jiné osoby pouze s povolením od příslušných úřadů. Na jejich základě jej mohli treuhändři prodávat etnickým Němcům, tzv. Volkgenossen. Převod byl po technické stránce zajišťován pomocí Zentralstelle.

Již před tímto dekretem, konkrétně 16. března 1939, bylo však Hermanem Göringem pro Protektorát vydáno nařízení, na jehož základě se mělo zabránit tzv. „divokým arizacím“, ke kterým docházelo např. po anektování Rakouska či Sudet a také znemožnit získání židovského majetku osobami české národnosti.

Kromě toho také dekret nepřímo Židům nařizoval prodej veškerých jejich zlatých, stříbrných a platinových předmětů, diamantů a cenných papírů, jako např. akci a obligací zvláštnímu středisku pro výkup - Hadega. Nepřímo proto, že kdo jej neprodal dobrovolně, byl k tomu nátlakem donucen. *„Mezi Židy se brzy začalo šířit přesvědčení, že o své cennosti tak jako tak přijdou, a proto se pokoušeli prodejem Hadeze zachránit alespoň část jejich hodnoty. Do poloviny října 1940 požádalo Úřad říšského protektora o povolení předat své šperky společnosti Hadega k prodeji na pět tisíc Židů. Hadega jim za ně vyplatila 1,7 milionu*

protektorátních korun, jejich skutečná hodnota byla ovšem podstatně vyšší, pohybovala se kolem patnácti milionů korun.“ ⁵¹

Vyjmuty z tohoto nařízení byly např. snubní prsteny, náramkové a kapesní hodinky, dva čtyřdílné stříbrné jídelní soupravy na osobu, či stříbrné předměty do váhy 40 g, v celkové max. váze všech do 200 g. Hadege podléhala přímo Úřadu Říšského protektora, kterému též skládala účty, a jímž byla kontrolována její činnost.

Veškerý odprodej židovského majetku do německých rukou měl znaky podvodného jednání. Např. v kupních smlouvách byla ještě před jejich sepsáním vyplněna cena, která ač se sama nacházela hluboko pod tržní cenou majetku, přesto nedošlo často ani po uzavření smlouvy k jejímu zaplacení. Navíc daň z prodeje musela být hrazena židovskou stranou.

Pokud cena za prodaný majetek přesáhla 500 protektorátních korun, nesměla být vyplacena v hotovosti, nýbrž poukázána na účet původního majitele, který byl však vázaný. Účty emigrantů byly navíc po 24. květnu 1939 postiženy konfiskací ve prospěch gestapa, pokud na nich byla uložena částka vyšší, než 10 000 korun.

Po nástupu Heydricha do funkce zastupujícího Říšského protektora se postoj Němců k Židům změnil, což nakonec vyvrcholilo jejich deportacemi.

Na podzim roku 1941 byl zřízen Majetkový úřad u Říšského protektora (Vermögensamt beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren), jehož úkolem bylo shromažďovat a spravovat veškeré zkonfiskované šperky a cennosti zabavené při domovních prohlídkách osob, nežádoucích z hospodářských, politických či ideologických důvodů – tedy nejen Židů.

Po zahájení deportací byl dle Heydrichova nařízení veškerý majetek deportovaných přebírán pomocí Zentralstelle, jejíž hlavní, úkol spočíval v zjištění a zajištění deponovaných cenností deportovaných v bankách a následně buď prodán pomocí Hadege, či přes tzv. Auswanderungsfond (Fond pro vystěhovalce) přesunut do německých rukou, kde byl nejprve oceněn a následně prodán pomocí Ústředny při městské zastavárně (Zentralstelle bei der Städtischen Pfandleihanstalt) v Berlíně. Třetí institucí pak byl Majetkový úřad, který úzce spolupracoval jak s Hadegou, tak s Ústřednou při městské zastavárně. Nemalou měrou na této praxi se pak podílelo i gestapo, jehož speciální protizidovská oddělení pátrala po zatajeném majetku.

⁵¹ KÁRNÝ M. Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 : Protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a následné osudy tohoto majetku. 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2001. str. 39

Před deportacemi byli Židé shromažďováni na pražském Výstavišti, kde dočasně žili v narychlo postavených dřevěných přístřešcích. Zde též museli před úředníkem vyplňovat prohlášení o osobním majetku, tzv. Vermögenserklärung, dále odevzdat veškeré cennosti, potravinové lístky, lístky na uhlí, doklady a klíče od bytu. Poté byli naloženi do vlaků a „odesláni“ do místa určení.

Byty takto deportovaných následně prohledávala komise, vedená bývalým předsedou Židovské náboženské obce v Moravské Ostravě Salo Krämerem, která majetek v nich oceňovala. Následně byl majetek transferován do Německa, kde jej levně odkupovali vysoce postavení Němci a úředníci, před tím však musel být patřičně „upraven“, např. odstraněním veškerých monogramů, věnování a dalších připomínek toho, komu původně patřil, a umístěn v některém z pražských skladů vytvořených z bývalých synagog a dalších židovských objektů. Takovýchto skladů bylo na konci druhé světové války přes padesát.

Konečným záměrem procesu arizace židovského majetku v Protektorátu bylo tedy úplně vyvlastnění veškerého židovského zlata, dalších drahých kovů, diamantů, předmětů z nich vyrobených a dalších cenností. Díky velmi propracovanému systému, který formálně zahrnoval i protektorátní „autonomní“ orgány, se to německé okupační správě z větší části podařilo.

Mnohem přísnější režim ovšem platil na regionální úrovni – zde kromě majetku museli Židé landrátům uvádět i druh podnikání, které provozují. Úřady poté rozhodly, zda bude jejich podnik zkonfiskován, či do něj „pouze“ dosazen treuhänder. I to byl důvod, proč se řada židovských podnikatelů snažila své firmy prodat dříve, než se tomu tak stane. Svě podniky pak často převáděli na Čechy, čemuž se však snažila německá okupační moc všemožně zabránit.

Počet arizovaných podniků v Protektorátu byl výrazně nižší, než ve zbytku Německé říše. Hlavním důvodem byl nedostatek „důvěryhodných“ osob, které by jej mohly odkoupit a následně vést, u většiny firem tedy došlo k jejich likvidaci. Likvidovaný majetek z nich byl následně prodáván firmou Warenverwertungsgesellschaft m.b.H., které jej byl každý likvidátor povinen nabídnout ke koupi.

Osobami považovanými za „důvěryhodné“, které se mohly aktivně účastnit arizace, byli většinou Němci. U nich mělo povolení stát se arizátorem kromě odměny za „*boj ve prospěch národního ducha a nacionálního socialismu*“⁵² řešit také sociální problémy

⁵² JANČÍK D.; KUBŮ E. „Arizace“ a arizátoři. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 106

německého obyvatelstva a zároveň je mělo odškodnit za údajné křivdy, jichž se jim dostalo v Československé republice pro svoji příslušnost k německé menšině.

Hlavním předpokladem pro možnost se na arizaci podílet, byla především politická angažovanost, odborné předpoklady až na druhém místě. To často následně vedlo k dosazování osob nemajících dostatek znalostí pro vedení podniku do jeho čela, navíc mnohdy velice mladých a s jen nízkým stupněm dosaženého vzdělání.

Řízení procesu arizace podniků podléhalo v Protektorátu přímo pod Říšského protektora, resp. pak pod hospodářské oddělení jeho úřadu (Wirtschaftsabteilung), zaměstnávajícího „odborníky na arizaci“, tzv. Entjudungsreferat. Co se týče konfiskace zemědělské půdy, zde patřily kompetence Pozemkovému úřadu pro Čechy a Moravu, který vzniknul z původního Pozemkového úřadu.

Do arizace židovských podniků se v Protektorátu zapojovaly i německé banky. V jejich případě nešlo pouze o záměr obohacování se majetku zabaveného Židům, ale především o získání vlivu na české hospodářství zařazováním firem do koncernů spadajících pod jejich kontrolu. Německé orgány tuto snahu německých peněžních ústavů všemožně podporovaly a nařídily, aby treuhänderi uzavírali smlouvy o poskytnutí úvěru pro tyto podniky výhradně právě u německých bank, díky čemuž mohl do českého prostoru snadněji pronikat prvek germanizace.

Ostatně germanizace Protektorátu, to byl konečný cíl, jehož chtěla německá okupační moc dosáhnout. *„Hlavní pilíře hospodářského germanizačního konceptu na úrovni Úřadu Říšského protektora tvořila výstavba hospodářské správy na korporativním principu a její germanizace, ve spolupráci s německými hospodářskými ministerstvy a největšími říšskoněmeckými koncerny organizovaná germanizace nejvýznamnějších domácích průmyslových podniků, revize československé pozemkové reformy, vypracování konceptu a zahájení německého osidlování.“*⁵³

Tento koncept však narážel na velmi malý počet Němců, kteří byli ochotni do Protektorátu přesídlit. Přesto jsou pojmy germanizace a arizace velmi propojené a neodlučitelné – ovládnutím českých podniků patřícím převážně Židům, měla být „nastartována“ i germanizace českého území, viz např. citát Stephana H. Lindnera, Říšského komisaře pro nakládání s nepřátelským majetkem ve druhé světové válce:

⁵³ JANČÍK D.; KUBŮ E.. „Arizace“ a arizátoři. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 153

*Cílem v Protektorátu Čechy a Morava zavedených arizačních opatření je vedle všeobecného účelu odžidovštění a odvrácení Říši nepřátelských snah, zároveň posílení německé části obyvatelstva, jehož hospodářské postavení má být ve vztahu k Čechům zpevněno. [...] Německo, jež bylo v bývalé Česko-slovenské republice, zvláště v prostoru dnešního Protektorátu, po desetiletí hospodářsky potlačováno a plánovitě zbídačováno, musí znovu dobýt ztracenou půdu [...].*⁵⁴

Podle zastupujícího Říšského protektora Heydricha byla dokonce germanizace českých zemí prostřednictvím arizace mnohem důležitější, než její účel ekonomický. Proto jí byla také vydána řada právních předpisů k podpoře germanizačního procesu – např. směrnice, kterou byl stanoven zákaz pronajímat českým zemědělským družstvům prostory bývalých židovských obilných skladů; směrnice, pomocí níž došlo ke ztížení, resp. znemožnění zcizování pozemků z Němce na Čecha (opačně to možné bylo bez větších administrativních problémů) a další.

Arizace židovského majetku ve městech, kde převážně žili Češi, měla být tedy prvním krokem v procesu jejich osídlování Němci.

⁵⁴ JANČÍK D.; KUBŮ E., „Arizace“ a arizátoři. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 155

4. Protižidovské zákony, prováděcí předpisy a jejich aplikace

Veškerá omezení Židů ze strany německé okupační moci, ale i ze strany autonomních orgánů Protektorátu byla realizována prostřednictvím zákonů a jejich prováděcích předpisů. Jejich cílem mělo být „konečné řešení židovské otázky“.

Ještě nedlouho po vzniku Protektorátu Hitler prostřednictvím státního sekretáře říšského ministerstva vnitra dr. Wilhelma Stuckarta prohlašoval, že: *„Zásadně má být přenecháno protektorátní vládě, zda a jaká opatření přijme proti Židům. Židovská otázka se zřejmě bude v Protektorátu vyvíjet sama od sebe. Z hlediska Říše však existuje zájem, aby Židé bydlící v Protektorátu neovlivňovali vztah Protektorátu k Říši. Proto musí být vyřazeni z veřejného života. Provedení tohoto úkolu náleží protektorátní vládě a není tedy bezprostředním úkolem Říše.“*⁵⁵

K provedení tohoto úkolu měly být vydávány právní předpisy, které postupně vyřadí Židy z veřejného života – odnětím jejich pasivního i aktivního volebního práva, zákazem práce ve všech institucích, které rozličnými způsoby umožňují formovat veřejné mínění, jako např. rozhlas či tisk, či zákazem vlastnit zbraně a působit v ozbrojených složkách. Tyto směrnice však měly být platné jen pro úvodní fázi okupace.

4.1 Právní základ protižidovských zákonů na území Protektorátu

Prakticky nejdůležitějším právním předpisem na území Protektorátu Čechy a Morava, na jehož základě pak mohly být vydávány i další předpisy týkající se přímo řešení židovské otázky, se stal již několikrát zmiňovaný Výnos Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939 a k němu příslušné prováděcí předpisy.

Podle tohoto právního dokumentu, přesněji podle jeho článku 12, zůstávaly v platnosti ty předpisy bývalého českého státu, které neodporovaly německým zájmům. Tímto způsobem tak byla zavedena platnost hned tří právních soustav – do vzniku Protektorátu, protektorátní a říšské.

Navíc dle článku 11 Výnosu mohly být právní předpisy pro Protektorát vydávány přímo Říši, vyžadoval-li to „společný zájem“, podobně byla stanovena jejich nadřazenost

⁵⁵ PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 34

podle článku 10 v oblasti poměru říšské marky a koruny, článku 9 v celní oblasti, článku 8 v oblasti dopravnictví, pošt a telekomunikací, článku 7 v oblasti organizace a výzbroje vojenského sboru v Protektorátu, či článku 6 v oblasti zahraniční politiky Protektorátu. Tímto způsobem tak fakticky došlo k omezení deklarované autonomie tohoto státního útvaru.

Další omezení přišlo 7. června 1939, kdy bylo ze strany německé okupační moci vydáno nařízení o zákonodárném právu v Protektorátu Čechy a Morava.:

Zřejmě nejdůležitější je §3 tohoto nařízení, podle něhož: „*Reichsprotector ustanovuje, které právo podle článku 12 výnosu Führera und Reichskanzlera o Protektoratu Böhmen und Mähren odporuje smyslu ochrany převzaté Deutsches Reichem.*“⁵⁶

Podle §1 v případě, že by hrozilo nebezpečí z prodlení, byl Říšský protektor oprávněn vydávat jakékoliv předpisy a v případě, že to vyžadoval společný zájem, mohl měnit i autonomní právo.

Podle §2 mohl Říšský protektor vydávat policejní nařízení

Podle §13 nařízení o vybudování správy a německé bezpečností policii v Protektorátu Čechy a Morava z 1. září 1939 mohl Říšský protektor učinit správní opatření k zabezpečení bezpečnosti a pořádku.

Tím byla prakticky Říšskému protektorovi dána moc rozhodovat o tom, jaké právní předpisy budou na území Protektorátu vydávány a německé právo se tak stalo skutečně nadřazeným právu protektorátnímu. Podle §1 dalšího nařízení, z 3. dubna 1939, však německé předpisy platily pro území Protektorátu jen tehdy, když to v nich bylo výslovně uvedeno.

Navíc podle nařízení z 1. září 1939 a jeho §7 mohl Říšský protektor nařídit, aby mu byly protektorátními úřady podávány jakékoliv informace, které si vyžádá, stejně tak předkládána správní opatření a pravomocné soudní rozsudky před jejich vykonáním.

Další ustanovení pak stanovilo, že námítky Říšského protektora proti nařízením a jiným právním předpisům autonomní vlády, které mohl podávat na základě článku 5 Výnosu, jsou pro ni závazné a rozklad proti nim nemá suspenzivní účinek.

Veškeré právní předpisy zásadního významu vydávané vládou musely být navíc před svým vydáním předloženy buď přímo jemu, nebo služebně Říšského protektora v Brně či zemským radům. K tomuto pokynu vydala vláda 27. ledna 1940 usnesení, kterým uložila tuto povinnost všem úřadům spadajícím do její kompetence a navíc ji rozšířila i na všechny ústavy a podniky zřízené okresy či zeměmi.

⁵⁶ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I: 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 351

Co se týče samotného postavení protektorátní vlády a jejího práva vydávat nařízení, zde byl německou okupační mocí zneužit ústavní zákon č. 330/1938 z 15. prosince 1938, ještě z období Druhé republiky - tzv. ústavní zákon zmocňovací, na jehož základě mohl prezident po jednomyslném návrhu vlády pozměňovat ústavní listinu prostřednictvím dekretů.

Ve článku II pak bylo obsaženo zmocnění vlády vydávat k provedení všech nutných opatření nařízení, i kdyby k nim byla nutná forma zákona – vyjma zákona ústavního. Toto zmocnění však platilo pouze 2 roky od data účinnosti tohoto ústavního zákona, proto Říšský protektor rozhodl nařízením z 12. prosince 1940 o prodloužení tohoto práva na dobu neurčitou:

„/1/ Zmocnění vlády Protektoratu Böhmen und Mähren podle článku II. odstavec 1. ústavního zmocňovacího zákona ze dne 15. prosince 1938 (Sb.z. a n. čís. 330) učiniti všechna nutná opatření nařízením, i kdyby k tomu jinak bylo zapotřebí zákona, se až na další prodlužuje [...]“⁵⁷

V roce 1942 došlo k již výše zmíněným Heydrichovým správním reformám, na jejichž základě bylo právo vydávat nařízení protektorátní vládě odňato a převedeno přímo na jednotlivé ministry. Stalo se tak říšskou normou z 28. února 1942 a protektorátní normou z 6. března 1942.

Pravomoci autonomních orgánů Protektorátu, zvláště vlády, byly tedy velice omezené a zároveň vázané na vůli okupační moci. To se následně projevilo i v protižidovském zákonodárství.

4.2 Protižidovské předpisy autonomních orgánů

4.2.1 Rok 1939

Jak již bylo zmíněno, podle vyjádření Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera měla být otázka přijmutí či nepřijmutí opatření vůči Židům v Protektorátu Čechy a Morava svěřena do rukou protektorátní vlády. Ta se ovšem podle některých výkladů zdráhala s odkazem na předokupační demokratickou politiku Československé republiky a tradičně vstřícný postoj vůči židovské minoritě jakákoliv protižidovská nařízení vydávat.

⁵⁷ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I: 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 384

Proto byl na ni především ze strany státního tajemníka K. H. Franka vyvíjen nátlak k zavádění těchto opatření, zejména k vydání protižidovského zákona. Když však vláda Aloise Eliáše pohrozila demisí, byl nakonec nucen Říšský protektor von Neurath vydat toto nařízení sám⁵⁸ - stalo se jím již několikrát zmiňované nařízení o židovském majetku z 21. června 1939.

Jiné výklady však s odkazem na dochované materiály poukazují na to, že protektorátní vláda byla naopak v zavádění protižidovských opatření činná již od vzniku Protektorátu. Např. 21. března 1939 vydala vládní nařízení č. 87/1939, na jehož základě mohli být do podniků, které byly z hlediska veřejného zájmu zvláště důležité, dosazeni vnucení správci. Tito správci podléhali přímo příslušnému ministerstvu, byli jím jmenováni i odvoláváni. Nařízení se tedy sice netýkalo přímo Židů, ale je z něj jasně patrné, že bylo směřováno především proti nim.

Podobně 27. března 1939 schválila vláda osnovu dalšího nařízení, kterým měla být omezena dispozice s hmotným majetkem převyšujícím 50 000 korun. Povolení k nakládání s takovýmto majetkem podle něj podléhalo schválení protektorátních úřadů. I zde bylo patrné protižidovské zaměření, nicméně i přes to nebyla tato osnova nakonec německými úřady schválena. Tento koncept totiž narušoval jejich představy o procesu arizace – kdyby bylo nařízení vydáno, arizace veškerého majetku by podléhala souhlasu českých úřadů, což nemohla okupační moc připustit. Proto šéf civilní správy vydal 29. března 1939 vlastní nařízení, kterým se zakazovalo Židům nabývat, či se jinak účastnit na všech majetkových hodnotách, které byly byt' jen z části židovským majetkem. Výjimky pak uděloval přímo šéf civilní správy. Toto nařízení bylo zrušeno až nařízením o židovském majetku z 21. června 1939.

25. března 1939 vydalo protektorátní ministerstvo financí oběžník o některých opatřeních k ochraně měny. Tímto oběžníkem bylo bankám a dalším peněžním ústavům nařízeno uzavření všech bezpečnostních schránek a zároveň zakázáno poskytovat výplaty Židům, vyjma těch, které byly nezbytné pro zabezpečení provozních nákladů jim patřících podniků.

Z osobních kont pak mohli Židé vybírat maximální částku 1500 korun týdně, avšak pokud měli bydliště na území Říše mimo Protektorát, nebyly výplaty možné v žádném případě.

⁵⁸ Stejným způsobem údajně odmítla i zavedení Norimberských rasových zákonů

Tento oběžník byl ještě později zpřesněn a aktualizován dalšíma dvěma – oběžníkem z 31. března 1939 a oběžníkem z 21. dubna 1939. Druhý jmenovaný nařizoval úřednímu orgánu pověřenému kontrolou bezpečnostních schránek, aby v případě, že shledá obsah těchto schránek židovským majetkem, převedl tento na vázaný účet, odkud (dle oběžníku z 25. března 1939) byly výplaty Židům zcela zakázány.

„V listopadu 1939 byla vydána vyhláška ministerstva financí o placení nájemného a pachtovného z nemovitostí Židů. Ministerstvo financí Protektorátu v ní nařídilo, že nájemné a pachtovné z nemovitostí, které jsou ve vlastnictví nebo spoluvlastnictví Židů, židovských podniků a židovských osobních sdružení, se ode dne účinnosti této vyhlášky skládají na vázaný účet nájemného. Pachtovné se skládalo na účet některé devizové banky.“⁵⁹

V roce 1939 byl také zahájen proces postupného vytěsňování Židů z veřejného života. Jak již bylo zmíněno výše, jedním z prvních protižidovských opatření byl zákaz výkonu některých povolání.

Ze státní správy byli Židé vyloučeni ještě před vznikem Protektorátu, usnesením vlády z 27. ledna 1939. Usnesením advokátní komory z 15. března 1939 se židovským advokátům odňala pravomoc zastupovat strany před soudy a 21. dubna 1939 byli vyloučeni protektorátním nařízením vlády o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí i ze soudnictví. Podobně došlo na základě vládního nařízení z 6. června 1939 k propouštění nebo u nevyhovujícího služebního poměru alespoň k zařazení na trvalou výslužbu také u příslušníků ozbrojených sil.

V souvislosti s připravovaným rasovým zákonodárstvím v Protektorátu bylo dne 19. května 1939 vydáno vládní nařízení o opatřování dokladů pro úřední důkaz rodového původu. Tyto důkazy rodového původu byly nezbytné pro přístup k úřadům a dalším institucím a pravomoc je vydávat příslušela protektorátnímu ministerstvu vnitra. Ostatní úřady, soudy a další orgány pak měly povinnost podávat ministerstvu veškeré zprávy o daných osobách a to v podobě např. listin o osobním stavu, soudních spisů či výpisů z veřejných knih.

15. července 1939 byla von Neurathem založena Ústředna pro židovské vystěhovalce v Praze (Zentralstelle für jüdische Auswanderung), jejímž úkolem bylo

⁵⁹ PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 58

především usnadnění emigrace Židů z Protektorátu. K zabezpečení tohoto procesu bylo nutné vydat i řadu právních norem.

Vystěhováním se nicméně zabývalo již vládní nařízení z 23. června 1939, tedy ještě před založením Zentralstelle, ve kterém byla stanovena povinnost opatřit si povolení ministerstva financí pro vývoz: „*a) věcných darů jakéhokoliv druhu, b) stěhovaných svršků vystěhovalců, c) předmětů ze zlata, stříbra, platiny nebo ze směsi obsahující tyto kovy, dále drahokamy, perly, skvosty, sbírky nebo jednotlivé předměty sběratelské ceny, obrazy, starožitnosti, kožešiny nebo jiné předměty značnější hodnoty.*“⁶⁰

Kromě toho byl zaveden také nový druh daně, tzv. daně z vystěhování a to vládním nařízením z 23. listopadu. Nařízení stanovilo výši této daně na 25% z čisté hodnoty jmění, které podléhalo zdanění, určilo, který majetek mu podléhá, a který je od daně osvobozen, dále vymezilo, které osoby jsou poplatníky atd. K této právní normě vydalo později ministerstvo financí další prováděcí předpisy a oběžníky, které jej dále doplňovaly.

V druhé polovině roku 1939 se začala objevovat další omezení Židů ve formě právních předpisů. Nejprve však bylo nutné přesně stanovit, kdo je za Žida považován.

K tomu posloužilo vládní nařízení ze 4. července 1939 o právním postavení Židů ve veřejném životě, které bylo prakticky totožné⁶¹ s prováděcími předpisy říšských Norimberských rasových zákonů z roku 1935. Druhým předpisem upravujícím pojem Žid bylo nařízení Říšského protektora o židovském majetku⁶².

Toto vládní nařízení tedy za Žida považovalo toho:

„a) kdo pochází od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti;

b) za Žida se také považuje židovský míšenec, pocházející od dvou úplně židovských prarodičů:

1. který dne 16. září 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni do ní jest přijat,

2. který dne 16. září 1935 byl v manželství se Židem nebo s ním po tomto datu do manželství vstoupí,

⁶⁰ PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 78

⁶¹ Až na rozdílné datum důležité pro rozlišení, zda bude židovský míšenec považován za Žida či nikoliv

⁶² Viz níže

3. který pochází z manželství se Židem (písm. a) uzavřeného pod ni 17. září 1935

4. který pochází z nemanželského styku se Židem (písm. a) a byl narozen jako nemanželský po dni 31. července 1936.,⁶³

Nařízení taktéž umožňovalo státnímu prezidentovi po návrhu vlády udělovat výjimky, které umožnily vyjmout určité osoby z působnosti tohoto nařízení, předtím však takovou výjimku musel schválit úřad Říšského protektora. Žádosti byly zasílány na ministerstvo vnitra, které je po prozkoumání z formálních důvodů postupovalo dále vládě. Nutno ovšem podotknout, že žádná z žádostí schválených vládou, nebyla nakonec úřadem Říšského protektora potvrzena.

Na základě tohoto nařízení nemohli být Židé členy zastupitelstev či orgánů veřejných korporací, sborů a komisí vytvořených v souvislosti s veřejnou správou, učiteli či soukromými docenty na vysokých školách, vyjma škol židovských, vědeckými pracovníky, soudci laiky, přísedícími, státními zástupci, notáři atd. Taktéž nesměli být zaměstnanci veřejných ústavů, podniků či fondů, či těchto korporací, pokud hospodařily s veřejnými prostředky nebo byly z větší části financovány z veřejných zdrojů, dále členy advokátních, lékařských, živnostenských a dalších komor apod. a nemohli vykonávat ani činnost uměleckou, či politickou.

K tomuto vládnímu nařízení bylo vydáno několik prováděcích předpisů. Např. v oběžníku ministerstva vnitra z 22. července 1940 byl stanoven postup, jak zabránit ochromení úřadů a dalších výše zmíněných subjektů poté, co v nich dojde k vyloučení Židů.

Dalším prováděcím předpisem byl např. oběžník ministerstva vnitra z 13. srpna 1940, který stanovoval, jaký postup má být přesně užít při zjišťování židovského původu veřejných zaměstnanců. Další prováděcí předpisy následovaly.

Jedním z omezení, které bylo v souvislosti s nařízením ze 4. července 1939 o právním postavení Židů ve veřejném životě vydáno, byl výnos ministerstva školství a národní kultury z 12. července roku 1939, kterým se stanovil zákaz navštěvování německých obecných a středních škol židovskými studenty. Později, 15. listopadu 1939, byli výnosem říšského ministra národní kultury vyloučeni i z protektorátních německých vysokých škol, které od nynějška spadaly pod říšskou správu.

⁶³ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 363

Další perzekuce se týkala navštěvování restauračních zařízení. Zde nařídilo prezidium Zemského úřadu v Praze, že Židům je povolen vstup jen do těch provozoven, které budou mít pro ně vyhrazen speciální prostor.

Policejní vyhláškou ze 14. srpna 1939 o styku mezi obyvatelstvem nežidovským a židovským ve veřejném životě vydanou policejním ředitelstvím v Praze došlo k určení konkrétních podniků, které Židé nesměli navštěvovat. Takovéto podniky musely být označeny nápisem „Juden nicht zugänglich“ – Židům nepřístupno“ a naopak restaurace a hostince patřící židovským majitelům musely nést označení „Jüdische Unternehmung“ – „Židovský podnik“.

Podobné omezení platilo i pro návštěvu veřejných lázní. I zde musela být podle vyhlášky vyhrazena část prostor jen pro Židy, případně, pokud to nebylo možné, alespoň vyhrazeny hodiny pouze pro ně. U ostatních veřejných, ale i soukromých plováren jim byl vstup zcela zakázán. Dokonce i veřejné ústavy, jako např. nemocnice, chudobince apod. musely mít oddělené místnosti pro Židy. Další bod vyhlášky pak nařizoval všem židovským majitelům obchodů a podniků, aby je označili jako „Jüdisches Geschäft“ – „Židovský obchod“.

Podobnou vyhlášku vydalo např. i policejní ředitelství v Českých Budějovicích, v některých bodech obsahovala dokonce ještě přísnější ustanovení, než vyhláška pražská. Obdobně zakazovala Židům navštěvovat různé podniky, nakazovala označování těch podniků, kam jim byl vstup zcela zakázán a dále těch, které jim byly přímo vyhrazeny, ve všech ostatních se mohli pohybovat pouze v odděleném prostoru, navíc dále zakazovala Židům zaměstnávat árijské ženy pod 45 let, účastnit se schůzí spolků a organizací, nosit jakékoliv německé či české kroje atd.

4.2.2 Rok 1940

V roce 1940 přibýly k protektorátním předpisům, které Židy omezovaly ve veřejném životě další, týkající se především hospodářské činnosti a to především v návaznosti na nařízení Říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu z 26. ledna 1940.

Jednou z nich byla vyhláška revizního odboru protektorátního ministerstva financí z 23. ledna 1940. Na základě ní již nebylo možné platit Židům či židovským podnikům přímo v hotovosti, ale veškeré platby musely být poukazovány na vázané účty u devizových bank

k tomu určených, spořitelén, okresních záložen či některých kámpeliček. Jedinými výjimkami přímých plateb byly ty podniky, kde došlo k dosazení treuhändera a ty, kde bylo obvyklé za zboží a služby v hotovosti platit.

Tato vyhláška upravovala i již zmíněné omezení výběru hotovosti z těchto účtů, omezený transfer cenných papírů a další. K jejímu provedení vydalo ministerstvo financí pokyny, ve kterých stanovilo, pouze z jakých důvodů jsou okresní finanční ředitelství pověřeny povolovat vyplácení peněžních prostředků – např. k úhradě daní, poplatků, pokut, plateb souvisejících s vystěhovalectvím atd.

Aby mohly být platby na vázaný účet poskytovány, musel daný Žid, předložit příslušnému úřadu prohlášení ve znění:

*„Prohlašuji, že jsem Žid ve smyslu §6 nařízení pana Říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 21. června 1939, a žádám, aby mé platy byly napříště poukazovány na můj vázaný účet u (jméno a sídlo příslušného peněžního ústavu)“*⁶⁴. Pokud nebylo toto prohlášení předloženo úřadu do určité lhůty, došlo k zastavení plateb a zároveň mohlo dojít k zahájení trestního stíhání dotyčného.

Důvodem tohoto prohlášení byla snaha o odstranění rozdílného stanovení pojmu Žid ve výše zmíněném usnesení vlády z 27. ledna 1939 oproti nařízení Říšského protektora o židovském majetku, který jej definoval odlišně a s tím související snaha o „odhalení“ těch osob ve státní správě, kteří za Židy dosud podle vládního usnesení považováni nebyli. Těm pak následně přestával být vyplácen plat v hotovosti, ale začal být zasílán na vázaný účet.

Již několikrát bylo výše zmíněno omezení možnosti výběru z těchto účtů. 23. ledna 1940 však vydalo protektorátní ministerstvo dopravy další vyhlášku, zpřesněnou dále vyhláškou z 26. února 1940 o zajištění židovského majetku; výplaty ve spořitelní službě, jež obsahovala další pokyny. Na základě těchto vyhlášek musel každý, kdo žádal o výplatu ze spořitelní knížky Poštovní spořitelny, podepsat prohlášení, ve kterém deklaroval, že není ani Židem, ani že daná spořitelní knížka nepatří Židovi.

7. března 1940 vydalo protektorátní ministerstvo dopravy další vyhlášku o zajištění židovského majetku; výplaty ve spořitelní službě, podle které musely být židovské spořitelní knížky Poštovní spořitelny označovány písmenem „N“, zatímco árijské písmenem „A“. Mělo tak dojít k snazšímu používání spořitelních knížek árijci.

⁶⁴ PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 90

Vyhláškou protektorátního ministerstva dopravy ze 14. března 1940 byla povinnost označovat spořitelní knížky písmenem „N“ stanovena i pro nežidovské manžele Židů. Ti byli navíc omezeni při výběru podobně jako jejich židovští partneři – nemohli tedy z vázaných účtů vybírat pro účely zajištění své rodiny více, než 1500 korun týdně.

Obdobně při vyplácení šekových poukázek musel každý na základě výnosu ministerstva dopravy z 29. dubna 1940 podepsat podobné prohlášení, jaké bylo zmiňováno výše, ve kterém však naopak deklaroval, že není ani Židem, ani nemá za manžela Žida, ani není židovským podnikem. V kladném případě byla poukázka vyplacena rovnou, v záporném převedena na vázaný účet.

Pokud existovalo více osob oprávněných disponovat s účty, musely toto prohlášení podat všechny, jinak nemohly s peněžními prostředky na nich uloženými nakládat. Stalo-li se, že byt' jedna osoba byla neárijského původu, či některá z nich nepodala prohlášení do určité lhůty, byl tento účet označen jako neárijský a platily pro něj výše zmíněné podmínky výběru.

Povinné převody plateb na vázané účty Židů místo výplat v hotovosti nemusely být uskutečňovány ve všech případech – pokud šlo o částku nižší, než 100 korun, nebylo potvrzení o árijském původu obligatorní.

15. listopadu 1940 vydal revizní odbor protektorátního ministerstva financí další vyhlášku, kterou byly veškeré židovské vkladní a spořitelní knížky zrušeny a peněžní prostředky z nich převedeny na vázané účty. Navíc vyjma židovských podniků pod správou treuhändera, nesměli Židé či jejich podniky na tyto účty žádné další prostředky vkládat. 23. listopadu pak bylo další vyhláškou zakázáno přijímat vklady i na vkladní knížky Poštovní spořitelny.

Výše omezení výběru z vázaných účtů na 1500 korun týdně se 6. prosince 1940 změnila vyhláškou revizního odboru ministerstva financí a to na 2000 korun týdně pro osoby svobodné či ovdovělé, 3000 korun pro osoby vdané či ženaté a navíc o dalších 500 korun na každou osobu žijící v židovské domácnosti. Toto však platilo pouze pro židovské osoby, nikoliv pro osoby žijící ve smíšeném manželství s Židem – pro ty platilo původní omezení.

Židům bylo také na základě vyhlášky revizního odboru ministerstva financí ze dne 11. prosince 1940 nařízeno nahlásit tomuto odboru do určité lhůty veškeré své pohledávky a bezpečnostní schránky, které se nacházely v Říši, mimo Protektorát. Vyhláška taktéž stanovovala výjimky, kdy ohlašovací povinnost neplatila, např. pokud jejich celková hodnota

nepřesáhla 10 000 korun. Nakládání s těmito pohledávkami a bezpečnostními schránkami pak podléhalo schválení protektorátnímu ministerstvu financí.

Konečně „vyhláškou ministerstva financí ze 16. září 1940 bylo Židům nově uloženo, aby předměty ze zlata, platiny a stříbra, jakož i drahokamy a perly nacházející se v jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví podle stavu k 15. září 1940 nahlásili do 15. října 1940 u ministerstva financí.“⁶⁵

4.2.3 Rok 1941

I v roce 1941 pokračovalo vytěšňování Židů z veřejného života a jejich další omezování.

Židé, především židovští muži, byli na základě vládního nařízení z 23. ledna 1941, jímž se činí některá opatření o řízení práce, lékařsky vyšetřeni, a pokud byli shledáni práce schopnými, došlo k jejich pracovnímu nasazení do průmyslových odvětví, kde chyběly pracovní síly.

1. září 1941 došlo k vydání policejního nařízení o označování Židů, které, jak již bylo zmíněno, zavedlo povinnost všech Židů starších 6 let nosit na oděvu židovskou hvězdu. Zároveň však v § 3 zavedlo nový pojem, tzv. „privilegovaného Žida, za kterého byl považován ten: „*ten, který žije ve smíšeném manželství s árijskou manželkou, pokud existují potomci z tohoto manželství, kteří neplatí za Židy, a to i poté, kdy toto manželství již netrvá nebo jediný syn padl v současné válce, dále židovská manželka v bezdětném smíšeném manželství, pokud toto manželství trvá.*“⁶⁶. Na tyto Židy se ustanovení tohoto nařízení nevztahovala.

Perzekuce Židů postihla i sociální oblast. Např. židovští senioři byli zkracováni na svých důchodech – stalo se tak vládními nařízeními z 13. března 1941 a 13. května 1941 – na základě kterých jim byly odňaty přídavky k důchodu. Stejně tak židovští zaměstnanci neměli na základě vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy z 22. listopadu 1941 nárok na vyplácení vánoční a novoroční odměny.

⁶⁵ KREJČOVÁ H.; SVOBODOVÁ J.; HYNDRÁKOVÁ A. Židé v Protektorátu : Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. 1. vyd. Praha : Nakladatelství MAXDORF a Ústav pro soudové dějiny AV ČR, 1997. str. 272

⁶⁶ Tamtéž, str. 266

Pokud chtěl nějaký nežidovský zaměstnavatel zaměstnávat Žida, či jeho rodinného příslušníka, musel si na základě vládního nařízení z 18. prosince 1941 opatřit písemné povolení úřadu práce. Toto povolení se nevyžadovalo, byl-li Žid na pracovní místo dosazen na základě vládního nařízení z 23. ledna 1941. Rozhodnutí o povolení se doručovala pouze zaměstnavateli.

Co se týká nájmu bytových a nebytových prostor židovskými nájemníky, zde je důležitých několik předpisů. Tak např. podle vládního nařízení z 26. června 1941 o ochraně nájemníků před výpovědí se toto nařízení nevztahovalo na Židy. Ti tedy nebyli chráněni jako ostatní nájemníci a mohla jim být dána výpověď z jakéhokoliv důvodu či bez udání důvodu. Nebytových prostor určených k živnostenskému podnikání se pak týkalo nařízení Říšského protektora o pronajímání židovských místností používaných po živnostensku z 2. května 1941 – na základě něj mohly být tyto prostory opětovně pronajaty jen po schválení vrchním zemským radou. Ten směl navíc jakoukoliv nájemní smlouvu z hlediska veřejného zájmu prohlásit za skončenou k určitému datu a nařídit vyklizení.

Židé byli také omezováni v odběru některých druhů zboží:

Tak např. na základě vyhlášky protektorátního ministerstva průmyslu, obchodu a živností z března 1941 nesměli vyjma těch, kteří žili ve smíšených manželstvích, odebírat tzv. šatenky, tedy přidělové lístky na oblečení. Druhou výjimkou, resp. možností, jak tyto poukazy získat, bylo pracovní nasazení v některém z průmyslových odvětví vyžadujících ochranný oděv.

Také některé druhy potravin byly Židům zapovězené, např. cukr (vyhláška protektorátního ministerstva zemědělství z 13. června 1941), luštěniny (vyhláška protektorátního ministerstva zemědělství z 29. srpna 1941), tabák (vyhláška protektorátního ministerstva financí z 1. října 1941), ovoce, sýry, džemy, ryby, drůbež (vyhláška protektorátního ministerstva zemědělství z 23. října 1941), vína a lihoviny (vyhláška protektorátního ministerstva zemědělství z 27. listopadu 1941) a mnohé další.

Omezování Židů ve veřejném životě ale zasáhlo veškeré oblasti:

Na základě výnosu ministerstva pro dopravu a techniku ze 7. ledna 1941 nesměli až na výjimky (lékaři, právní zástupci, Židovská náboženská obec apod.) používat telefonní přístroje.

Na základě oběžníku vyhlášky policejního prezidia v Praze také nesměli řídit motorová vozidla a současně jim byly odňaty řidičské průkazy. Omezení se týkala také

železniční dopravy, kde směli používat (na základě výnosu protektorátního ministerstva dopravy ze 14. října 1941) pouze nejnižší třídu ve vagónech a na regionální úrovni pak došlo na základě různých předpisů k jejich vyloučení i z dalších dopravních prostředků, např. vyhláškou policejního ředitelství v Hradci Králové z 10. dubna 1941 z autobusů a trolejbusů.

Vyhláškou zemského prezidia v Čechách z 6. února 1942 jim byly také odebrány rybářské lístky a dále nesměli vykonávat rybářskou činnost, podobně vládním nařízením z 31. března 1941 nemohli vykonávat činnost mysliveckou.

Konečně nařízením zemského prezidenta v Praze z 10. října 1941 nesměla být jakýmkoliv způsobem veřejně reprodukována hudba, kterou složili, nahráli či se na ní jako výkonní umělci podíleli Židé a to i včetně případu, kdy židovský skladatel k ní napsal pouze text.

Další perzekuce v podobě různorodých vyhlášek a nařízení týkajících se omezení židovského obyvatelstva následovala a výrazně přispěla k jeho úplnému vyčlenění z české společnosti.

4.2.4 Rok 1942

V roce 1942 bylo vládou vydáno nařízení ze 7. března č. 85/1942 Sb. z. a n., kterým se vydávají předpisy o židech a židovských míšencích.

Tímto nařízením byly do protektorátního právního řádu zavedeny dvojí rasové předpisy. Prvními z nich byly přijaté Norimberské zákony, spolu s jejich prováděcími nařízením, Výnos Vůdce a říšského kancléře a třetí nařízení k zákonu o ochraně německé krve a německé cti⁶⁷, druhými právě toto vládní nařízení.

Celkově se tak toto nařízení stalo již čtvrtým předpisem, který v Protektorátu definoval pojem „žid“. Tento pojem byl chápán nikoliv na národnostním, či náboženském principu, ale na principu rasovém. Všechna nařízení jej vymezovala prakticky identicky, tedy jako osobu se třemi nebo čtyřmi prarodiči Židy, či jako osobu s dvěma prarodiči židy, pokud byly zároveň splněny další podmínky.

Nařízení zároveň odlišovalo tzv. židovské míšence prvního a druhého stupně⁶⁸. Tímto rozlišením byla do protektorátního právního řádu zavedena nová kategorie osob, protože

⁶⁷ Viz níže

⁶⁸ Viz níže

dosavadní právní předpisy upravovaly pouze právní postavení Židů, či míšenců, kteří byli za Židy považováni.

Konkrétním důsledkem nařízení č. 85/1942 Sb. z. a n., kterým se vydávají předpisy o židech a židovských míšencích, byl především zákaz uzavírání manželství mezi Židy na jedné straně, a těmi příslušníky Protektorátu, kteří nebyli Židy či židovskými míšenci prvního stupně, na straně druhé. Stejně tak zakázány byly sňatky mezi protektorátními židovskými míšenci s jedním židovským prarodičem. Konečně k uzavření manželství mezi židovským míšencem prvního stupně protektorátní příslušnosti a nežidem či židovským míšencem prvního stupně bylo nutné získat povolení ministerstva vnitra. Důvodem tohoto opatření bylo především urychlit asimilaci židovských míšenců druhého stupně do árijské společnosti.

Podobně jako ostatní rasové právní předpisy, i toto nařízení též zakazovalo „*mimomanželský pohlavní styk mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který není Žid nebo židovský míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči*“⁶⁹ a zaměstnávání nežidovských žen mladších 45 let v židovských domácnostech a dále též upravovalo možnost vydědění potomka ze strany nežidovského zůstavitele, pokud tento nežidovský potomek uzavřel manželství v rozporu s těmito předpisy.

Nařízení taktéž stanovovalo systém trestů, které hrozily těm, kteří ustanovení v něm obsažená poruší a zároveň nařizovalo ministerstvu vnitra a dalším orgánům „*bdít nad tím, aby veřejný pořádek, klid a bezpečnost, jakož i veřejná mravnost nebyly ohrožovány stykem Židů s ostatním obyvatelstvem.*“⁷⁰ K tomuto úkolu došlo k jejich zmocnění vydávat různá omezení k zamezení styku Židů s ostatními protektorátními příslušníky, čímž došlo k rozšíření jejich pravomocí, které dosud upravoval pouze zákon o organizaci politické správy.

Nařízení č. 85/1942 Sb. z. a n., bylo vydáno v době, kdy již započaly transporty Židů z Protektorátu, mělo tedy sloužit především k jasné identifikaci a definici toho, kdo má být za Žida považován, aby mohl být následně odsunut.

Kromě tohoto právního předpisu došlo také k vydání dalšího vládního nařízení a to z 9. dubna 1942, o židovských míšencích ve veřejné službě. Na jeho základě byly „*veřejní*

⁶⁹ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 398

⁷⁰ PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 139

*zaměstnanci, jejichž manželka je Židovka nebo židovský míšenec prvního stupně nebo oni sami, pokud jsou židovskými míšenci, převedeni ze svého úřadu na trvalý odpočinek.“*⁷¹

§ 4 pak stanovil výjimky pro ty židovské míšence a jejich manželky, pokud byly židovskými míšenkami, z důvodu toho, že již 1. srpna 1914 pracovali jako veřejní zaměstnanci nebo bojovali buď oni sami na straně monarchie nebo jejich manželé, otcové či synové za monarchii padli.

Naopak podle § 5 nemohl být veřejným zaměstnancem ten, kdo buď sám byl židovským míšencem a nebo, pokud jeho manželka byla Židovkou či židovským míšencem. V případě, že byla manželka židovským míšencem druhého stupně, mohl příslušný ústředí úřad povolit výjimku.

4.3 Protizidovské předpisy okupační moci

4.3.1 Předpisy na ochranu rasy

Primárními předpisy, na jejichž základě vznikaly následně další protizidovské právní předpisy vydávané německou okupační mocí v Protektorátu Čechy a Morava, byly 2 zákony, schválené říšským sněmem již v roce 1935, konkrétně 15. září, v Norimberku. Šlo o tzv. zákon o říšských občanech (Reichsbürgergesetz) a zákon na ochranu německé krve a německé cti (Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre).

Tyto zákony, především zákon na ochranu německé krve a německé cti, byly založeny na principech vycházejících z filozofie o čistotě německé krve. Toto učení se vyznačovalo rozlišováním národů na ty, které se mohou mísit s německou krví, a na ty, které naopak nemohou. S německou krví se tak mohli mísit pouze příslušníci tzv. národů příbuzné krve (artverwandten Blutes), což byli ti lidé, kteří patřili k německé národnosti, bez ohledu na jejich státní příslušnost. Dále také ti, kteří byli nositeli občanských práv a povinností v Německé říši.

Naopak zakázáno bylo míšení s příslušníky tzv. národů cizí krve (artfremden Blutes). Mezi ně patřili ty rasy, které nebyly příbuzné s rasou německou, tedy např. asiáté, černoši, cikáni a také židé. Němci totiž považovali Židy za příslušníky cizí krve, nikoliv za

⁷¹ KREJČOVÁ H.; SVOBODOVÁ J.; HYNDRÁKOVÁ A. Židé v Protektorátu : Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. 1. vyd. Praha : Nakladatelství MAXDORF a Ústav pro soudové dějiny AV ČR, 1997. str. 275

národnostní (proto také malé „ž“) etnickou či náboženskou skupinu a jako „méněcenné“ je hodlali zcela vyloučit ze společnosti. Vývoj perzekuce Židů v Německé říši se tak velmi podobal následnému vývoji protektorátnímu.

Zcela zakázány byly tedy sňatky mezi Židy a příslušníky německé nebo příbuzné krve a manželství uzavřená v rozporu s tímto zákonem prohlášena ze zákona za neplatná. Podobně zakázány byly i sňatky mezi Židy a židovskými míšenci druhého stupně, kteří byli státními příslušníky a mezi židovskými míšenci druhého stupně, kteří byli státními příslušníky, navzájem.

Na základě souhlasu říšského ministra vnitra a zástupce Vůdce však mohly být povoleny sňatky mezi židovskými míšenci prvního stupně, pokud byli státními příslušníky a státními příslušníky německé nebo příbuzné krve či židovskými míšenci druhého stupně.

Konečně zákon zakazoval i nemanželský styk mezi Židy a státními příslušníky německé nebo příbuzné krve, stejně tak zaměstnávání státní příslušnice německé nebo příbuzné krve mladší 45 let v domácnosti Žida.

Druhý zákon, zákon o říšských občanech, pak z tohoto zákona vycházel a stanovil dvě kategorie německých občanů. První kategorií byli státní občané (Reichsbürger), druhou státní příslušníci (Reichsangehörige).

Do první skupiny mohli patřit pouze příslušníci německé nebo příbuzné krve, kteří navíc museli dokázat, že jsou odhodláni věrně sloužit německému národu a Říši. Jedině tak se mohli stát říšskými státními občany a získat průkaz o říšském státním občanství (Reichsbürgerbrief), na jehož základě jim pak byla přiznána rozsáhlá občanská práva, včetně práv politických.

Do skupiny druhé patřily osoby cizí krve, tedy včetně Židů. Těmto státním příslušníkům nepříslušelo aktivní, ani pasivní právo volit, nemohli v obcích užívat obecní jmění, zastávat čestné úřady, ani žádné další čestné úřady, které byly závislé na říšském občanství.

V tomto předpise se poprvé objevuje pojem „žid“, do té doby se používal pouze pojem „neárijec“. Samotnou definici, resp. vymezení toho, kdo je za žida považován, můžeme nalézt v prvním prováděcím nařízení k zákonu o říšských občanech ze dne 14. listopadu 1935 vydaném říšským ministerstvem vnitra.

Toto prováděcí nařízení je obsahově prakticky totožné s výše zmíněným protektorátním vládním nařízením ze 4. července 1939 o právním postavení Židů ve veřejném

životě, které z něj také vycházelo. Navíc dle oběžníku říšského a pruského ministra vnitra ze dne 26. listopadu 1935 o zákazu smíšených manželství, začalo být v následujících právních předpisech užíváno rozdělení míšenců na míšence prvního stupně, kterými byli tací, jež měli dva židovské prarodiče, a míšence druhého stupně pro ty, kteří měli pouze jednoho židovského prarodiče.

Právě na základě tohoto prováděcího nařízení byla Židům odňata politická práva, zamezen přístup k zastávání veřejných úřadů a všichni dosavadní židovští úředníci byli posláni do výslužby.

Třetí prováděcí nařízení k tomuto zákonu se týkalo přímo Protektorátu Čechy a Morava. Na jeho základě byl zákon o ochraně německé krve a německé cti a jeho první prováděcí nařízení vztážen i na Židy a židovské míšence žijící na jeho území. Toto nařízení tedy stanovovalo podmínky pro rozlišování mezi árijci a Židy, navíc tuto definici rozšířilo v tom smyslu, že za Žida je považován i židovský míšenec protektorátní příslušnosti s dvěma židovskými prarodiči, nebylo tedy nutné, aby byla splněna zároveň i podmínka německé státní příslušnosti.

Nařízení však upravovalo jen sňatky mezi osobami, kde alespoň jedna z nich byla německým státním příslušníkem. Pokud se jednalo o dva protektorátní příslušníky, tuto situaci neřešilo. Změnu přineslo až protektorátní vládní nařízení ze 7. března 1942.

Rozdíl mezi říšskou a protektorátní úpravou spočíval především v tom, že německé rasové zákonodárství se zaměřovalo primárně na ochranu čistoty německé krve a sloužilo tedy k zamezení míšení krve nejen s Židy, ale i s dalšími příslušníky krve cizí. Protektorátní rasové zákonodárství bylo na druhou stranu pouze protižidovské, zaměřovalo se totiž pouze na úpravu styku židů, některých míšenců a árijců.

4.3.2 Nařízení Říšského protektora o židovském majetku

Nařízení Říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 patří mezi nejdůležitější předpisy vydané německou okupační mocí na území Protektorátu Čechy a Morava.

Tento předpis byl Říšským protektorem von Neurathem vydán na základě zmocnění obsaženém v článku 5 odstavce 4 Výnosu Vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939, který protektorovi umožňoval vydávat nařízení ve společném zájmu, hrozilo-li nebezpečí

z prodlení. Odůvodnění onoho nebezpečí z prodlení bylo vyjádřeno v článku publikovaném v novinách Der Neue Tag, který předcházel vydání samotného nařízení:

„Říšský protektor v Čechách a na Moravě vydal dnes nařízení o židovském majetku. Nařízení, které má pro zdravý rozvoj našeho hospodářského života na území Protektorátu rozhodující význam, tvoří právní základnu pro převod majetku, který je v židovském držení. Při tomto opatření Říšského protektora jde o nařízení, které je diktováno výhradně zájmy v hospodářství v zemích Čechy a Morava a připouští zcizení židovské držby jak ve prospěch Němců, tak i Čechů.

*Již před delší dobou uplatňovaly se i zde snahy, které cílily k tomu, aby přeplňování obchodu a průmyslu cizím živlem, jež stále více převažovalo, byla učiněna přítrž. Tyto snahy byly jen v nejdříve případech korunovány pronikavým úspěchem. Teprve dnešní nařízení Říšského protektora umožňuje přesun majetkových hodnot nutných v zájmu hospodářství. [...]*⁷²

Dále v článku stálo, že pouze Říšský protektor může povolit převod židovského majetku do árijského vlastnictví, dále, že může dosazovat treuhändery a to nejen do židovských, ale i nežidovských podniků a také stanovit ohlašovací povinnost pro drahé kovy a kameny, které patří Židům.

Článek pokračoval v tom smyslu, že v nařízení bude také jasně definován pojem „žid“, aby byly odstraněny nejasnosti týkající se sporných případů pro účely arizace židovského majetku, a dále v něm budou stanoveny přísné tresty pro ty osoby, které by chtěly jednotlivá ustanovení nařízení obcházet či dokonce uzavírat smlouvy bez povolení – takovéto smlouvy budou považovány za neúčinné.

Samotné nařízení Říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 pak upravovalo především dvě oblasti – stanovovalo, kdo je považován za Žida a definovalo pojem židovský podnik.

Definice pojmu „žid“ stanovená v § 6 tohoto nařízení se následně prakticky v identické podobě objevila ještě v dalších předpisech, o kterých již byla řeč. Zajímavostí je, že protektorátní vláda, které mělo původně vymezení tohoto pojmu příslušet, vydala 29. dubna 1939 návrh nařízení o vyřazení Židů z veřejného života, ve kterém bylo stanoveno, že za Žida se považuje ta osoba, která měla čtyři zcela židovské prarodiče. Výjimku měly tvořit osoby, u nichž alespoň jeden z jejich prarodičů nebyl po 1. listopadu 1918 členem

⁷² PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 60

židovské náboženské obce, a zároveň samy nevstoupily do manželství s Židem. Naopak za Žida byly považovány i ty osoby, které pocházely sice pouze ze tří židovských prarodičů, ale po tomto datu byly buď samy a nebo jejich partner členem židovské náboženské obce.

Tyto vyňaté osoby pak dle tohoto návrhu neměly být omezeny v hospodářském životě, pokud žily na území Čech, Moravy či Slezska nejméně padesát let, nebyly členy komunistické strany a nebyly odsouzeny za některé trestné činy. Jak již bylo ale zmíněno, tento vládní návrh byl nakonec Říšským protektorem zamítnut a definice pojmu „žid“ stanovilo nařízení o židovském majetku.

Druhou důležitou definicí v nařízení Říšského protektora o židovském majetku byl pojem „židovský podnik“, upravený v § 7.

Za židovský podnik byl považován především ten, jehož majitelem byl Žid. Co se týká podniků obchodních společností, především veřejné obchodní a komanditní, zde za něj platil i ten, u něhož byl Židem jeden nebo více osobně ručících společníků.

Stejně tak u dalších právnických osob k vymezení podniku jako židovského postačilo, byla-li Židem alespoň jedna z osob, které příslušelo oprávnění za podnik jednat, pokud tato osoba byla členem správní nebo dozorčí rady, či měla v podniku rozhodující kapitál ve výši alespoň jedné čtvrtiny nebo rozhodující hlasovací právo ve výši alespoň poloviny hlasů.

Konečně za židovský podnik byl považován i ten, který se nacházel „*skutečně pod rozhodným vlivem Židů*“⁷³. Odbočka podniku byla vždy považována za židovskou, pokud byl podnik židovským a nebo v případě, že vedoucí odbočky nežidovského podniku nebo jeden z jejich vedoucích byl Židem.

Židé, židovské podniky a židovská sdružení osob (pro která platila přiměřeně ustanovení o židovských podnicích), nesměli bez svolení Říšského protektora disponovat s pozemky a právy s nimi souvisejícími, s cennými papíry či hospodářskými závody. Dále jim bylo zakázáno pozemky a práva s nimi souvisejícími nabývat, stejně tak nabývat cenné papíry a podíly na těchto pozemcích. Veškeré jednání proti těmto ustanovením byla neúčinná.

Dle dalšího ustanovení tohoto nařízení musely všechny výše uvedené subjekty přihlásit do 31. července 1939 u příslušného vrchního zemského rady veškeré zemědělské a lesnické pozemky, jimiž byly vlastníkem či spoluvlastníkem a dále u Národní banky ohlásit vlastnictví předmětů ze zlata, stříbra, platiny, drahých kamenů a perel, stejně tak uměleckých

⁷³ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 357

předmětů v hodnotě přesahujících 10 000 korun. Veškeré dispozice s těmito předměty nařízení zakazovalo.

Říšskému protektorovi příslušelo podle § 9 nařízení o židovském majetku jmenovat a odvolávat treuhändery a stanovit jejich práva a povinnosti, stejně tak odvolávat důvěrníky a vnučené správce jmenované autonomními úřady – v takovýchto případech se ustanovení protektorátních předpisů neužilo.

Porušení těchto předpisů bylo možné podle § 10 postihnout trestem vězení spolu s peněžitou pokutou, případně jedním z těchto trestů, vedle nich pak bylo možné využít i trestu zabavení majetku, byl-li předmětem trestného činu. Vyšetřování a projednávání těchto deliktů příslušelo německým soudům a postupovalo se při něm dle říšských zákonů.

Podle § 11 nařízení mohl Říšský protektor vydávat k jeho provedení další předpisy. Celkem jich bylo publikováno devět.

První prováděcí předpis byl vydán současně s tímto nařízením a umožňoval vrchním zemským radům vydávat povolení k dispozici s židovským majetkem, pokud šlo o hospodářské podniky s počtem zaměstnanců menším než 100 nebo s ročním obratem nižším jak 3 000 000 korun. Toto ustanovení se však netýkalo bank a pojišťovacích podniků.

Druhý prováděcí předpis z 8. prosince 1939 převedl na vrchní zemské rady právo jmenovat treuhändery a také upravil povinnost vyžádat si předem povolení pro dispozici s cennými papíry. Od data účinnosti tohoto nařízení tak nebylo vyžadováno povolení např. u směnek, šeků, nákladních či skladních listů, zástavních a dalších cenných papírů, pokud šlo o obvyklý obchodní styk.

Výnos rovněž upravil právní postavení tzv. zplnomocněných správců. Tito správci mohli vlastním jménem na účet podniku, k jehož správě byli jmenováni, právně jednat a provádět veškeré soudní i mimosoudní právní akty nutné ke splnění zadaného úkolu, který spočíval např. ve vedení, zcizení či reorganizaci daného podniku. Ke svým úkonům tedy nepotřebovali žádnou zvláštní plnou moc, na druhou stranu byli kdykoliv odvolatelní.

Třetí prováděcí předpis z 29. ledna 1940 se týkal zlata, stříbra, platiny, drahých kamenů a dalších cenností ve vlastnictví Židů a zákazu jejich zcizování. Na základě tohoto výnosu mohly být tyto předměty prodávány již výše zmíněné firmě Hadege s r.o. sídlící v Praze.

Čtvrtý prováděcí předpis ze 7. února 1940 zavedl pro všechny židovské podniky a provozovny povinnost přihlásit jejich majetek. Naopak za nežidovské byly dle tohoto nařízení považovány:

„c) židovské kočující živnostenské provozovny včetně provozů židovských podomních obchodníků,

d) výkon svobodného povolání jako takového.“⁷⁴

Dále předpis stanovil pro všechny Židy a nežidovské manžele Židů povinnost přihlásit veškerý pozemkový majetek a práva na něm ležící, stejně tak akcie, podíly a další druhy účastenství na židovských podnicích.

2. března 1940 byl vydán již pátý prováděcí předpis k nařízení o židovském majetku. Tento výnos zavedl pro všechny Židy, jejich nežidovské manžele, židovské podniky a židovská sdružení povinnost deponovat v bankách akcie a další cenné papíry, podobně také předměty ze zlata, stříbra, platiny, drahokamů a perel.

Tyto předměty pak mohly být vydány jen se souhlasem Říšského protektora, který též mohl udělovat výjimky z této povinnosti. V souvislosti s tím vydal protektor von Neurath vyhlášku, na jejímž základě byly vyňaty určité předměty jako např. snubní prsten manžela a další věci, které již byly zmiňovány v jiné kapitole.

Šestý prováděcí předpis z 29. března 1940 pozměnil oprávnění vrchních zemských radů povolovat dispozice s židovským majetkem, které na ně přenesl výnos první a druhý. Podle tohoto výnosu spadalo rozhodování o dispozicích s židovským majetkem do jejich kompetencí, opět např. s výjimkou hospodářských podniků s více, než 100 dělníky či podniků s ročním obratem přes 3 miliony korun, dále bank, pojišťoven, pivovarů, cukrovarů, lihovarů, mlékáren, továren zpracujících jedlé tuky a dalších podniků vyživovacího hospodářství.

Předpis působil zpětně k 21. červnu 1939, ale dosavadní rozhodnutí vrchních zemských radů týkající se dispozic s tímto vyloučeným majetkem zůstávala i nadále v platnosti.

Sedmý prováděcí předpis k nařízení o židovském majetku byl Říšským protektorem vydán 10. července 1940. Touto normou byla pro osoby, které se měly stát správci židovského majetku, zavedena povinnost tzv. přípuštění – jen osoby k němu oprávněné mohly správu vykonávat. U dosavadního židovského majetku, který již spravován byl, mělo být přípuštění navrženo do dvou týdnů, jinak došlo k jeho odepření.

⁷⁴ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I: 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 361

16. září 1940 došlo osmým prováděcím předpisem k publikaci výnosu, kterým byla Židům, jakož i jejich nežidovským manželům, dále židovským podnikům a židovským sdružením, stanovena další povinnost přihlásit vlastnictví či spoluvlastnictví cenných papírů. Nařízení se netýkalo těch, které již vyjmenovával druhý prováděcí předpis k nařízení o židovském majetku, tedy např. směnek, šeků, nákladních, skladištních listů apod. Z ohlašovací povinnosti byly tímto výnosem vyjmuty vkladní knížky spořitelů a dalších peněžních ústavů, dále např. pojistky či vkladní listy Poštovní spořitelny. Povinnost přihlásit vlastnictví či spoluvlastnictví vyjmenovaných cenných papírů se týkala i jejich nabytí těmito subjekty v budoucnu.

Poslední prováděcí předpis, který byl Říšským protektorem vydán 21. října 1940, stanovil výjimky z původního nařízení o židovském majetku z 21. června 1939, který zakazoval nabývání a pachtování pozemků a práv s nimi souvisejících, dále nabývání a zřizování hospodářských podniků, cenných papírů a dalšího majetku Židy, židovskými podniky a židovskými sdruženími.

4.3.3 Nařízení Říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu

Kromě nařízení o židovském majetku a jeho prováděcích předpisů vydal 26. ledna 1940 protektor von Neurathem další předpis týkající se Židů - nařízení Říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu. I toto nařízení bylo v tisku uvedeno článkem, vydaném 10. února 1940:

„Důležitým podkladem německé hospodářské politiky jest úplné vyřazení Židů z německého hospodářského života. Včleněním Protektorátu Böhmen und Mähren do velkoněmeckého hospodářského prostoru byl tento cíl přenesen též na území Protektorátu, neboť hospodářství Protektorátu je částí hospodářství Velkoněmecké Říše.

Vyřazování Židů v Protektorátu začalo nařízením Reichsprotektora in Böhmen und Mähren o židovském majetku ze dne 21. června 1939. Podle tohoto nařízení je disponování hospodářskými podniky vázáno na povolení Reichsprotektora. Předvíдалo také ve vhodných případech dosazení zplnomocněného správce do živnostenských podniků. Bylo proto možné

očekávat, že Židé správně poznají cíle celkového hospodářského vedení Říše a prodají své podniky árijcům. [...]“⁷⁵

Článek dále popisuje, že žádaného cíle dosaženo nebylo, což je hlavním důvodem pro vydání tohoto nařízení. Jeho hlavním úkolem tedy bude vyřazení Židů z hospodářského života Protektorátu. Započato bude u maloobchodů, především textilního, obuvnického zaměření, obchodů s obuví a podomních činností. Dále také nařízení zakáže další vedení podniků Židy, pokud dosud patří do jejich vlastnictví a umožní převod do rukou árijců u těch, které jsou důležité z hlediska zásobování obyvatelstva či hospodářství Říše.

Samotné nařízení v § 1 odkazovalo na definici „židovského podniku“ obsaženou v nařízení Říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 a stanovilo (§ 2), že těmto podnikům může být zakázáno vedení jakýchkoliv závodů. Ty, které toto ustanovení poruší, mohou být policejně uzavřeny.

§ 3 dále stanovil, že ty podniky, kterým bude jakékoliv vedení závodů zakázáno, budou zrušeny s výjimkou: „[...], pokud se to jeví potřebným k převedení židovského hospodářského provozu do vlastnictví nežidovského ze všeobecných hospodářských důvodů, zejména k zajištění potřeb obyvatelstva. O přípustění výjimek rozhodují Reichsprotektor a Oberlandrati [...]“⁷⁶

Podle § 5 mohly „postižené“ podniky vypovědět nájemní smlouvy k pronajatým místnostem pro závod bez ohledu na smluvní či zákonná ujednání o výpovědní lhůtě, a to k prvnímu termínu, ke kterému byla výpověď po účinnosti zákazu přípustná. Totéž ustanovení platilo také pro místnosti pronajaté majitelem pro sebe a svou rodinu.

V případě místností pronajatých zaměstnanci podniku pro sebe a svou rodinu, kterým byl na základě zákazu vypovězen pracovní poměr, mohli tito nájemní smlouvu vypovědět bez ohledu na smluvní či zákonná ujednání, a to ve výpovědní době v délce 4 týdnů ke konci měsíce.

§ 6 určil, že zboží uskladněné ve skladech podniku podléhajícímu zákazu musí být nabídnuto stanovenému místu, kterým byla později ustanovena Společnost pro zhodnocování zboží s r.o. v Praze. Na základě § 7 neměli Židé postižení tímto nařízením, nárok na odškodnění.

⁷⁵ PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000. str. 84

⁷⁶ GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005. str. 381

Podle § 9 mohl Říšský protektor vydávat k tomuto nařízení další prováděcí předpisy, což se také stalo. 26. ledna 1940 byl spolu s nařízením o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu vydán zároveň i jeho první prováděcí předpis.

Tento výnos zakazoval k 30. dubnu 1940 vedení závodů těm židovským hospodářským podnikům, které podnikaly v oboru maloobchodu s textilem, obuví a kůží, stejně tak těm, které toto spotřební zboží pouze prodávaly vedle jiného. Tyto podniky se rovněž nesměly od 1. února 1940 účastnit žádných veletrhů a výstav. Konečně výnos zakazoval Židům a židovským podnikům k 30. dubnu 1940 provozovat podomní obchod.

19. března 1940 byl vydán další prováděcí předpis k tomuto nařízení. Podle něj nesměly židovské podniky od 15. dubna 1940 vykonávat žádnou činnost vztahující se k filmovému průmyslu, zejména provozování biografů, kopírovacích ústavů, ateliérů, půjčoven atd. a to včetně případů, kdy byly tyto činnosti provozovány pouze vedle dalších živností.

Třetí prováděcí předpis z 10. ledna 1941 vyloučil Židy z dalších oborů hospodářské činnosti a to k 31. březnu 1941. Šlo např. o:

a) velkoobchod a maloobchod na vlastní nebo cizí účet,

b) hostince a ubytovací živnosti,

c) pojišťovací podniky

[...]

i) banky a směnárny

j) zastavárny

k) informační a inkasní živnosti

[...]“⁷⁷

a další.

V odůvodněných případech mohly být z tohoto zákazu uděleny výjimky. Dále nesměli Židé od účinnosti tohoto výnosu zahajovat nové právní obchody týkající se zboží či živností všech druhů.

Hlavním účelem nařízení Říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu z 26. ledna 1940 tak bylo zcela vyřadit Židy z jakékoliv podnikatelské činnosti a

⁷⁷ KREJČOVÁ H.; SVOBODOVÁ J.; HYNDRÁKOVÁ A. Židé v Protektorátu : Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. 1. vyd. Praha : Nakladatelství MAXDORF a Ústav pro soudové dějiny AV ČR, 1997. str. 281

jejich podniky buď zlikvidovat nebo v případě jejich využitelnosti pro německé či protektorátní potřeby je převést pod kontrolovanou správu. Proto také vydalo protektorátní ministerstvo spravedlnosti 1. března 1940 výnos, ve kterém stanovilo pokyny pro soudy, aby vzhledem k tomu, že se na základě tohoto nařízení očekávají časté konkurzy židovského majetku, ustanovovaly důvěrníky dosazené do těchto podniků za účelem jejich správy či likvidace také konkurzními správci. Protektorátní předpisy o konkurzu se v těchto případech nepoužily, místo nich se aplikovala nařízení Říšského protektora.

4.3.4 Ostatní protižidovské předpisy okupační moci

Co se týká dalších protižidovských předpisů, zde je možné zmínit několik nařízení vydaných šéfem civilní správy již v roce 1939 – jde tedy o jedny z prvních předpisů okupační moci na území Protektorátu vůbec.

V Čechách to bylo již výše zmíněné nařízení šéfa civilní správy při armádní skupině 3 z 29. března 1939, na Moravě pak dvě nařízení šéfa civilní správy při armádní skupině 5 z 20. a 23. března 1939.

První nařízení se týkalo nepřipustných zásahů do hospodářství v zemi Moravě a stanovilo zákaz ustanovování komisařských důvěrníků a správců v podnicích, které patřily, třeba jen částečně Židům, stejně tak zákaz tyto podniky kupovat, darovat či propachtovat. Již provedené změny do doby vydání tohoto nařízení musely být dodatečně schváleny šéfem civilní správy, jinak se zainteresované osoby vydávaly nebezpečí přísného postihu.

Druhé nařízení se týkalo zákazu zcizování židovského nemovitého majetku v zemi Moravě a byl jim stanoven zákaz prodeje, darování, pronájmu či zatěžování jakéhokoliv nemovitého majetku patřícímu byť zčásti Židům. I tento právní předpis, podobně jako nařízení první, nabyl účinnosti zpětně k 15. březnu 1939.

Na začátku ledna 1941 byla v říšském zákoníku publikována dvě nařízení k provedení předpisů o přihlašování majetku Židů a nasazení židovského jmění vydaná Říšským protektorem ve spolupráci s některými říšskými ministry. Tato nařízení se přímo pro Protektorát neaplikovala a to vzhledem k platnosti nařízení Říšského protektora o židovském majetku a souvisejících opatření protektorátní vlády, týkala se však těch Židů, kteří měli domovské právo v některé z obcí na bývalém území Československa a dřívější československou státní příslušnost.

Na základě prvního nařízení, které provádělo nařízení o přihlašování majetku Židů z 23. prosince 1940, musely tyto osoby do dvou týdnů od jeho účinnosti odvést veškeré předměty ze zlata, stříbra, platiny, drahokamů a perel výkupně k tomu určené nařízením. Na základě druhého nařízení, které provádělo nařízení o nasazení židovského jmění z 27. prosince 1940, byly pak tyto osoby povinny do jednoho týdne od účinnosti tohoto nařízení deponovat veškeré své akcie a další cenné papíry u některé z devizových bank.

Další nařízení Říšského se týkala povinností židovských organizací:

První nařízení o péči o Židy a židovské organizace z 5. března 1940 stanovilo povinnost židovských náboženských obcí starat se o vystěhování Židů. Toto nařízení bylo později doplněno o další povinnosti, např. poskytovat dobročinnou péči.

Druhé nařízení o péči o Židy a židovské organizace ze dne 12. října 1941 pověřilo Ústřednu pro židovské vystěhovalce v Praze, aby prováděla likvidaci majetku vystěhovaných. Při likvidaci platily zvláštní předpisy, proto např. všechny právní spory, exekuce a konkurzy týkající se vystěhovalců byly zrušeny a pokračovat v nich šlo jen na základě návrhu Ústředny.

19. listopadu 1941 bylo vydáno třetí nařízení o péči o Židy a židovské organizace. Na jeho základě platily „nároky věřitelů vůči židovským právním útvarům, jejichž rozpuštění, převod nebo začlenění ve smyslu § 3 nařízení Říšského protektora z 5. března 1940 bylo rozhodnuto dnem tohoto rozhodnutí, a nároky věřitelů vůči židovskému majetku, který byl ve smyslu § 1 druhého nařízení Říšského protektora z 12. října 1941 převzat k uspořádání, dnem podepsání za zaniklé.“⁷⁸ Odškodnění mohli věřitelé žádat na základě tohoto nařízení z prostředků Fondu pro vystěhování a to v prekluzivní lhůtě do 31. července 1942, v případě odůvodněné překážky bránící podání žádosti pak do 31. prosince 1942.

Jak vidno, i okupační moc byla ve vydávání právních předpisů týkajících se Židů, poměrně činná a její normy se tak doplňovaly s normami autonomními.

⁷⁸ KREJČOVÁ H.; SVOBODOVÁ J.; HYNDRÁKOVÁ A. Židé v Protektorátu : Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. 1. vyd. Praha : Nakladatelství MAXDORF a Ústav pro soudové dějiny AV ČR, 1997. str. 268

5. Závěr

Závěrem lze říci, že majetková perzekuce obyvatelstva ze strany nacistů (nejen) v Protektorátu se dotkla především jedné jeho části – Židů. Ti pro ni byli „vybráni“ ze dvou důvodů:

1. proto, že se o nich zmiňovalo učení o nadřazenosti některých ras nad jinými v tom smyslu, že zastávají „nejnižší příčku“ v tomto pomyslném žebříčku, a proto jsou odsouzeni k vyhubení

2. kvůli jejich majetku.

Je otázkou, zda druhý důvod nebyl důvodem hlavním. Netroufám si tvrdit, že by byl první důvod pro představitele nacistického režimu a vykonavatele jejich vůle pouhou zástěrkou, ba naopak, ale pro mnohé z nich byl skutečně mnohem důležitějším jejich majetek, jehož zabavování bylo ideologicky zdůvodňováno právě nadřazeností árijské rasy nad všemi ostatními, především rasy židovské.

Pro Protektorát je typické, že se na perzekuci Židů kromě okupačních orgánů podílely i orgány autonomní. Bylo již samozřejmě vysvětleno, že ona deklarovaná autonomie ve skutečnosti žádnou autonomií nebyla – představitelé protektorátní moci museli totiž postupovat v souladu s nařízeními Říšského protektora a dalších orgánů, přesto se na perzekuci podíleli možná až příliš aktivně. Perzekuce Židů zde začala podobně jako jinde nejprve nenápadně: zákazy a omezení židovských vlastníků disponovat se svým majetkem, pokračovala omezeními ve společenském životě a vyvrcholila až jejich odsunem a následnou likvidací v koncentračních táborech.

Celá historie Židů je sice spojena s mnoha různými druhy útlaku, ten však vyvrcholil až ve 20. století smrtí 6 milionů z nich. Zde se ukazuje především až hrůzně geniální propracovaný německý systém, který dokázal v očích mezinárodní veřejnosti částečně obhájit, ale především téměř zcela utajit skutečnou podobu zacházení s židovským obyvatelstvem – např. o vyhlazovacích táborech se lidé dozvěděli až těsně před samotným koncem 2. světové války.

Je smutnou pravdou, že se na tomto procesu částečně podíleli, byť pod nátlakem, i někteří čeští obyvatelé.

Použitá literatura

- ALY G. Konečné řešení : Přesun národů a vyhlazení evropských Židů. 1. vyd. Praha : Argo, 2006
- BRANDES, D. Češi pod německým protektorátem : Okupační politika, kolaborace a odboj 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : PROSTOR, 1999
- GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny zemí Koruny české XV.a. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006
- GEBHART J.; KUKLÍK J. Velké dějiny zemí Koruny české XV.b. 1. vyd. Praha a Litomyšl : Ladislav Horáček - Paseka, 2006
- GRÓNSKÝ J. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I : 1914 - 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005
- JANÁK, J; HLEDÍKOVÁ Z.; DOBEŠ J. Dějiny správy v Českých zemích : Od počátku státu po současnost. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005
- JANČÍK D.; KUBŮ E. „Arizace“ a arizátoři. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2005
- KÁRNÝ M. Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 : Protiprávní zásahy do majetkových práv, jejich rozsah a následné osudy tohoto majetku. 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2001
- KREJČOVÁ H.; SVOBODOVÁ J.; HYNDRÁKOVÁ A. Židé v Protektorátu : Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942. Dokumenty. 1. vyd. Praha : Nakladatelství MAXDORF a Ústav pro soudové dějiny AV ČR, 1997
- MARŠÁLEK P. Protektorát Čechy a Morava : Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939 – 1945. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2002
- MARTIN, B.; SCHULIN, E. Židovská menšina v dějinách. Olomouc : VOTOBIA, 1997
- PASÁK T. Pod ochranou Říše. 1. vyd. Praha : Práh, 1998
- PETRŮV H. Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941). 1. vyd. Praha : Federace židovských obcí Sefer s.r.o., 2000
- ROTHKIRCHENOVÁ L.; SCHMIDTOVÁ-HARTMANNOVÁ E.; DAGAN A. Osud Židů v Protektorátu 1939 - 1945. 1. vyd. Praha : TRIZONIA, 1991
- SEEMAN R. Cesta do Wannsee : Konečné řešení židovské otázky a germanizace českých zemí. 1. vyd. Středokluky : Zdeněk Susa, 2008

Property persecution from national and racial reasons in the Protectorate of Bohemia and Moravia

Property persecution of citizens by the Nazis (not only) in the Protectorate touched one particular part - the Jews. This part was "chosen" for two reasons:

1st because they were mentioned in the doctrine of the superiority of certain races over others, in the sense that they were the "lowest rung" in this imaginary ladder, and are therefore doomed to extinction

2nd because of their property

It is questionable whether the second reason was the main one. I don't dare to say that the first reason was only a cover for the leaders of the Nazi regime and its executors, on the contrary, but for many of them was actually much more important their property. And the confiscation of this property was an ideologically justified as Aryan racial superiority over all others, particularly Jewish race.

For Protectorate is typical that on the persecution of the Jews were involved also autonomous authorities besides the occupying authorities. Of course it was explained that the declared autonomy has been in fact no autonomy - Protectorate authority officials had to proceed in accordance with the regulations of the Imperial Protector and other institutions, but still perhaps they were involved in the persecution too much. The persecution of Jews has begun here (like elsewhere) quietly: prohibitions and restrictions for Jewish owners to dispose of their property, continued with restrictions on social life and culminated in the deportation and to their subsequent disposal in concentration camps.

The whole history of the Jews is connected with many different kinds of oppression, but it culminated in the 20th century with death of 6 million of them. There appears particularly horribly genial and sophisticated German system, which could vindicate itself in the eyes of international public and also almost completely conceal the true form of treatment of the Jewish population - such as the extermination camps: public have learned about them shortly before the actual end of the 2nd World War.

The sad truth is that on some parts of this process were partly involved some Czech citizens (even under pressure).

Klíčová slova/Keywords: Židé/Jews, perzekuce/persecution, majetek/property,

Protektorát Čechy a Morava/Protectorate of Bohemia and Moravia